

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет «Запорізька політехніка»

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
щодо самостійної роботи з дисципліни
«ЛЮДИНА І СВІТ: ФІЛОСОФСЬКИЙ ДИСКУРС»
для студентів усіх форм навчання за спеціальністю
281 «Публічне управління та адміністрування»

2024

Методичні рекомендації щодо самостійної роботи з дисципліни «Людина і світ: філософський дискурс» для студентів усіх форм навчання за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування» / Укл.: О.В. Бондаренко, І.М.Бондаревич, Н.М. Девочкіна, Є.О. Ємельяненко, В.М. Коваль, О.М. Повзло. – Запоріжжя: НУ "Запорізька політехніка", 2024. 69 с.

Рекомендації містять роз'яснення термінів, питання для роздумів, завдання з роботи з цитатами та контрольні питання з кожної теми дисципліни «Людина і світ: філософський дискурс».

Укладачі: О.В. Бондаренко, професор, д-р філос. наук,
І.М. Бондаревич доцент, канд. філос. наук (тема 2.3),
Н.М. Девочкіна доцент, канд. філос. наук (теми 1.2, 1.3),
Є.О.Ємельяненко доцент, канд. філос. наук (теми 1.1, 2.1, 2.2),
В.М. Коваль ст. викладач (тема 1.3).
О.М.Повзло доцент, канд. філос. наук (тема 1.3).

Рецензент: Рижова І.С. д. філос. н., проф., завідувачка кафедрою
Дизайн НУ «Запорізька політехніка».

Відповідальний за випуск: Бондаренко О.В.

Затверджено на засіданні кафедри філософії,
протокол № 1 від 08 серпня 2024 р.

Рекомендовано до видання НМК факультету БТЕ,
протокол № 2 від 28 серпня 2024 р.

ЗМІСТ

Вступ	4
Змістовний модуль 1. Філософія про людину та світ (людину у світі) попередніх епох історії людства	5
Тема 1.1. «Людина – світ» як предмет філософії. Коло філософських проблем	5
Тема 1.2. Світ і людина у філософії Давнього Сходу	11
Тема 1.3. Людина класичного західного світу (й класичної парадигми філософствування): Античність	19
Тема 1.3. Людина класичного західного світу (й класичної парадигми філософствування): Середні віки	25
Тема 1.3. Людина класичного західного світу (й класичної парадигми філософствування): Новий час	30
Змістовний модуль 2. Філософія світу людини у сучасній інтелектуальній історії людства	36
Тема 2.1. Людина та світ у некласичній парадигмі філософствування	36
Тема 2.2. Людина у світі Новітнього часу (XX-XXI ст.): філософські обрії життєдіяльності	44
Тема 2.3. Людина – суспільство – світ у сучасній українській філософії	53
Контроль та критерії оцінювання	63
Рекомендована література	65

ВСТУП

Роль і значення дисципліни «Людина і світ: філософський дискурс» у системі сучасної вищої освіти визначається необхідністю формування особистості майбутнього фахівця, що володіє не тільки вузькопрофесійними знаннями, але й орієнтується у досягненнях фундаментальних наук, здатного до оцінки існуючої соціокультурної ситуації з філософських позицій, що вміє використовувати у своїй професійній галузі методологію і досвід раціонального та критичного осягнення дійсності.

Мета даних методичних матеріалів – допомогти студентам у організації самостійної роботи з дисципліни «Людина і світ: філософський дискурс». У методичних рекомендаціях наведено основні форми самостійної роботи студентів, запропоновано методи її організації.

Дисципліна «Людина і світ: філософський дискурс» викладається на другому курсі підготовки бакалаврів за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування». У результаті вивчення дисципліни студент набуває

Загальні компетентності:

ЗК 1 Здатність вчитися та оволодівати сучасними знаннями

ЗК 2 Здатність реалізувати свої права і обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (вільного демократичного) суспільства та необхідність його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні

ЗК 3 Здатність зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної області, її місця у загальній системі знань про природу і суспільство та у розвитку суспільства, техніки і технологій, використовувати різні види та форми рухової активності для активного відпочинку та ведення здорового способу життя

ЗК 5 Здатність до адаптації та дії в новій ситуації

ЗК 6 Здатність працювати в команді

ЗК 7 Здатність планувати та управляти часом

ЗК 8 Вміння виявляти, ставити та вирішувати проблеми

ЗК 10 Здатність спілкуватися державною мовою як усно, так і письмово

ЗК 11 Здатність спілкуватися іноземною мовою

ЗК 12 Навички міжособистісної взаємодії

ЗК 13 Здатність спілкуватися з представниками інших професійних груп різного рівня (з експертами з інших галузей знань/видів діяльності)

ЗК 15 Здатність до міжособистісної взаємодії, діяти по громадянськи свідомо та соціально відповідально, розуміти та використовувати основні культурологічні поняття у повсякденному житті, порівнювати розвиток української культури з розвитком культур інших народів світу, зокрема культур Західної Європи, орієнтуватися в основних напрямках сучасної української культури, вміти дати їм об'єктивну оцінку та науково обґрунтовану характеристику, змістовно і послідовно аналізувати основні культурні епохи, їх історико-культурні пам'ятки, а також володіти основними елементами культурного етикету та виявляти свою всебічну обізнаність в питаннях української культури.

Фахові компетентності:

СК 1 Здатність до соціальної взаємодії, до співробітництва й розв'язання конфліктів

СК 3 Здатність забезпечувати дотримання нормативно- правових та морально-етичних норм поведінки

СК 9 Здатність впроваджувати інноваційні технології

СК 10 Здатність до дослідницької та пошукової діяльності в сфері публічного управління та адміністрування

Очікувані програмні результати навчання:

ПРН 1 Використовувати базові знанн з історичних, культурних, політичних, соціальних, економічних засад розвитку суспільства.

ПРН 2 Застосовувати норми та правила професійного спілкування українською мовою.

ПРН 7 Уміти організовувати та брати участь у волонтерських / культурно-освітніх / спортивних проектах, спрямованих на формування здорового способу життя / активної громадянської позиції.

ПРН 17 Оволодіти культурологічним понятійно-категоріальним апаратом, розуміти сутність взаємозв'язків, виокремлювати основні закономірності формування та етапи розвитку національної та європейської культури від давнини до сучасності, розпізнавати імена видатних діячів духовної культури людства.

ЗМІСТОВНИЙ МОДУЛЬ 1

ФІЛОСОФІЯ ПРО ЛЮДИНУ ТА СВІТ (ЛЮДИНУ У СВІТІ) ПОПЕРЕДНІХ ЕПОХ ІСТОРІЇ ЛЮДСТВА

ТЕМА 1.1

«ЛЮДИНА – СВІТ» ЯК ПРЕДМЕТ ФІЛОСОФІЇ. КОЛО ФІЛОСОФСЬКИХ ПРОБЛЕМ

1 Стисле роз'яснення щодо основних, найбільш цікавих та таких що є складними змістовних моментів та питань – на які слід звернути увагу при вивченні даної теми.

Дана тема є вступною до курсу. Її розгляд доцільно здійснити за наступним планом:

1. Світогляд, його сутність і структура.
2. Предмет філософії.
3. Коло основних філософських проблем.
4. Галузі та функції філософії.

При розгляді першого питання теми – «Світогляд, його сутність і структура» – необхідно виходити з того, що людина в процесі свого життя час від часу розмірковує про таємниці світобудови, долі світової цивілізації, про перспективи розвитку людини. Різноманітна тематика цих роздумів обумовлена загальною орієнтацією, самовизначенням людини у світі, її світоглядом.

Світогляд – це система людських знань про світ, місце у ньому людини, її ставлення до світу.

Світогляд покликаний дати людині орієнтацію у різних областях життєдіяльності. Він є духовно-практичним явищем, концепцією життя, сплавом знань, цінностей, переконань і поведінкових установок. Елементами структури світогляду є світовідчуття, світосприйняття та світорозуміння. На цій основі формуються ідеали людини, що відображають її життєві цілі. Світогляд може бути буденно-практичним і теоретичним, повсякденним і науковим, індивідуальним і суспільним, прогресивним або реакційним тощо.

До основних історичних типів світогляду належать: міфологічний, релігійний, філософський.

Студенту необхідно більш докладно ознайомитися з міфом, релігією і філософією як історичними типами світогляду та їх

сутнісними характеристиками, їх функціями у соціальному житті, виходячи з наступного.

Міфологія – тип світогляду, в якому різні уявлення про природу, суспільство, людину та її мислення об'єднані в єдиній образній картині світу, що поєднує у собі реальність і фантазію, природне і надприродне, знання і віру, думку й емоції. Міфологія намагається відповісти на питання про походження Всесвіту, Землі, життя на ній; пояснити природні і соціальні явища, пророкувати долю людини; окреслити коло морально-етичних проблем.

Релігія – це тип світогляду, в основі якого лежить віра у надприродні сили і поклоніння їм. Для нього характерна почуттєва, образно-емоційна форма сприйняття навколишньої дійсності.

Філософія – є вищим типом світогляду, для якого характерні раціональність, системність, логічність, теоретична оформленість.

Друге питання – «Предмет філософії» – варто розпочати із з'ясування твердження, що людина з давніх часів прагнула пізнати навколишній світ. Філософія – це область духовної діяльності людини, пов'язана з постановкою, аналізом і вирішенням світоглядних, загальнолюдських проблем, виробленням цілісного погляду на світ, на місце у ньому людини.

Слово «філософія» (грецьк. *phileo* – люблю + *sophia* – мудрість) означає дослівно «любов до мудрості». Існує думка, що філософ і математик античності Піфагор (VI ст. до н.е.) був першим, хто назвав себе філософом. Давньогрецький філософ Платон (V ст. до н.е.) вживав термін «філософія» як пізнання суцього. Слідом за ним Аристотель (IV ст. до н.е.) вважав завданням філософії аналіз причин речей.

Перші філософські системи з'явилися близько три тисячі років тому у Стародавньому Китаї та Індії, а класичну форму знайшли у Стародавній Греції. Виникнення філософії у Стародавній Греції історично збіглося із виникненням наукового знання. Філософія склалася як перша історична форма теоретичного знання. Точніше, всі знання, які якимось чином відрізняються від міфології і релігії, мислителями Еллади були названі філософією.

З накопиченням спеціальних наукових знань почалося розмежування окремих галузей знання. Вже в Античності з єдиного недиференційованого знання почали потроху виокремлюватися математика, астрономія, фізика, медицина й інші науки. Одночасно відбувався і розвиток самого філософського знання. Предметом

філософії, на відміну від природного і технічного знання, стала духовна діяльність людини, а також усвідомлення нею цієї діяльності, її змісту, мети, свого призначення у світі.

Філософія – це вчення про людину, її місце у світі. Вона досліджує загальні закономірності природи, суспільства і людського мислення.

У філософії концентруються і набувають найбільш послідовного вираження ідеї, почуття, установки і настрої, що існують у суспільстві. Філософське міркування відповідає глибинній потребі людини у розумному обґрунтуванні і поясненні природи, суспільства, людини та її мислення в їх цілісності і взаємозумовленості.

Філософське осмислення дійсності передбачає наявність двох протилежностей. Ними є: світ «зовнішній» відносно свідомості людини – об'єктивна реальність і світ «внутрішній» (психічне, духовне життя людини) – суб'єктивна реальність. Різні уявлення про відносини цих двох вимірів реальності – об'єктивної і суб'єктивної, об'єкта і суб'єкта – пронизують всю філософію протягом усієї її історії. Ці відносини характеризують як – питання протиставлення людини до світу, свідомості до буття, суб'єктивного до об'єктивного.

Залежно від того, як філософи відповідали на це запитання, яке іноді називають основним питанням філософії, вони розділилися на два напрямки – матеріалізм та ідеалізм. Матеріалісти стверджують, що первинним є матерія, а вторинним – духовність. Ідеалісти первинною вважають духовність, вторинною – матерію. Як філософський напрям ідеалізм визнає первинним абсолютну ідею, світовий розум (Платон, Г.Гегель) або свідомість людини, «комплекс відчуттів» (Д.Берклі, Й.Фіхте) за визначальну причину всього суцього.

Студенту варто знати, що філософи часто намагаються завуалювати свою світоглядну позицію. Матеріалісти, наприклад, можуть називати себе субстанціалістами, а ідеалісти функціоналістами, однак від такої гри у терміни суть філософського бачення світу не змінюється.

Філософський принцип, відповідно до якого все існуюче має єдине джерело, називається монізмом. Розрізняють матеріалістичний і ідеалістичний монізм. Перший – бачить єдність світу в його матеріальності, другий за основу всього суцього приймає духовне начало (свідомість). В історії філософії зустрічалися мислителі, які намагалися дотримуватися проміжної позиції. Вони визнавали

рівноцінність, незалежність двох першооснов світу: матерії і свідомості. Таких філософів називають дуалістами (Р.Декарт). Також можна виділити таку позицію як субстанційний плюралізм, який принципово наполягає на множинності субстанційної першооснови (Г.Ляйбніц).

Аналіз ставлення людини до світу, свідомості до буття, породжує запитання: чи спроможне наше мислення пізнати навколишній світ? Питання про те, чи є пізнаваним світ і, якщо це так, то до якої межі – є найважливішою складовою філософського осмислення дійсності.

Залежно від того, яку позицію у вирішенні питання про пізнаваність світу займають філософи, вони належали до двох таборів. До першого, а їх більшість, належать прихильники пізнаваності світу. Серед виділяються сенсуалісти, які головну роль відводять чуттєвому пізнанню (Д.Лок, Е.Конділяк); раціоналісти – взяли за основу розум (Р.Декарт, Б.Спіноза) та ірраціоналісти – відкидають або принижують роль розуму у пізнанні (Ф.Ніцше, А.Бергсон). До другого напрямку (їх меншість) належать супротивники пізнаваності світу. Серед них виділяють дві основні течії: скептицизм і агностицизм. Скептицизм – відкидає можливість достовірного знання про світ (Піррон, Горгій), агностицизм – цілком або частково заперечує пізнаваність світу (Д.Юм, І.Кант).

Розглядаючи питання «Основні функції і галузі філософії», – студенту необхідно виходити із того, що філософія тісно пов'язана з життям людей, задовольняє певні соціальні потреби. Тому вона завжди виконувала і виконує функцію універсального знання, або пропедевтики (вступу) до універсального знання.

Найважливішими функціями філософії є:

- світоглядна, що виражає ставлення людини до світу, та орієнтує її дії у духовно-практичній сфері;
- гносеологічна (теоретико-пізнавальна, або епістемологічна), що вирішує питання про пізнаваність світу і вірогідність знання;
- методологічна – виступає як система методів пізнання;
- ідеологічна (соціальна) впливає на соціальні відносини і взаємозв'язки;
- гуманістична – спрямована на визнання пріоритету особистості на основі загальнолюдських цінностей;

- культурно-виховна – сприяє формуванню у людини культури мислення і спілкування, орієнтує її на істину, добро і справедливість;
- критична, пов'язана з орієнтацією на цінності й ідеали, з оцінкою соціальної дійсності під відповідним кутом зору;
- аксіологічна (ціннісно-регулятивна) – полягає у визначенні цінностей життя, системи моральних і гуманістичних принципів та ідеалів, сенсу життя людини;
- евристична, служить збільшенню наукових знань, пошуку шляхів до нових відкриттів;
- прогностична, спрямована на філософське осмислення перспектив розвитку людини, культури і цивілізації, на вирішення глобальних проблем.

Відповідно до різних складових загального і широкого предмету філософського знання виділяють такі галузі філософії:

- онтологія – вчення про буття;
- гносеологія – теорія пізнання;
- етика – філософське вчення про мораль та норми поведінки людини у суспільстві;
- естетика – вчення про закони і закономірності емоційно-почуттєвого сприйняття людиною світу, а також уявлення про красу і мистецтво як результати цього сприйняття;
- логіка – вчення про закони мислення;
- філософська антропологія – вчення про сутність та особливості людини як феномену;
- соціальна філософія і філософія історії – вчення про буття та розвиток суспільства;
- аксіологія – вчення про духовні цінності та ціннісно-сміслові орієнтири;
- натурфілософія – філософське осмислення природи.

Ці та багато інших функцій й галузей філософії характеризують її роль у суспільстві, морально-духовному розвитку людини і суспільства, відображають зв'язок філософської теорії з практикою.

2 Завдання на СРС, для самостійного вивчення теми.

1. Сформулюйте найзагальніші питання, що турбують мислителів всіх часів.

2. Наведіть приклади наявності міфологічного, релігійного і філософського у світогляді сучасної людини.

3. Як Ви вважаєте: людина-філософ – то: здібності від народження, чи стан душі, а може людське призначення? Філософія – це заняття для обраних чи для всіх?

4. Як ви розумієте вислів Б.Рассела: «Філософію треба вивчати не за визначеність відповідей на її запитання, а скоріше за самі ці запитання, оскільки вони розширюють і збагачують наше інтелектуальне уявлення і зменшують догматичну впевненість, котра заважає розуму займатися творчістю».

5. Сформулюйте призначення філософії.

6. Наведіть приклади відомих вам історичних постатей, яких би ви могли б назвати філософами. Поясніть свій вибір.

7. «Філософія дещо нагадує царство короля Ліра, який збіднів до краю через те, що роздав його своїм дітям». По мірі історичного розвитку філософії з неї поступово виділились: природознавство, логіка, соціологія, психологія, етика, естетика, релігієзнавство тощо. Чи не станеться так, що в решті-решт філософія залишиться ні з чим, виявиться порожньою? Як ви вважаєте, чи є у філософії майбутнє?

8. Наведіть приклад якого-небудь відомого вам міфу і спробуйте виявити його філософський зміст.

9. На прикладі якоїсь відомої вам релігійної системи спробуйте показати, що релігія є форма світогляду.

10. По відношенню до кого: окремої людини, суспільства, людства у цілому або стосовно всіх цих суб'єктів філософія виконує свою світоглядну функцію?

11. Чи має філософське знання практичну цінність? Якою б не була Ваша відповідь спробуйте її обґрунтувати?

12. Філософи вважають, що привід для філософствування може виникнути у будь-якої людини у будь-який момент її життя. Спробуйте перевірити це твердження: опишіть типовий день Вашого життя і спробуйте знайти ті моменти (події, спостереження тощо), які можуть стати поштовхом для філософських роздумів.

ТЕМА 1.2

СВІТ І ЛЮДИНА У ФІЛОСОФІЇ ДАВНЬОГО СХОДУ

1 Стисле роз'яснення щодо основних, найбільш цікавих та таких що є складними змістовних моментів та питань – на які слід звернути увагу при вивченні даної теми.

Першими відповідями на питання про природу та сутність людини стали міфи та давні релігійні уявлення. Філософія, що виникла пізніше, пояснювала сутність людини, включаючи її в загальне уявлення про космос, природу. Так, античні натурфілософи розглядали людину в цілісності, єдності з природою, у гармонії з нею. Такі вияви, як свідомість, душа розумілися або як такі, що дані людині від природи, або як вияв особливої – духовної сутності.

Давня східна та давня західна традиції філософування представляють філософські системи, які репрезентують вчення про людину того часу. Філософія Давнього Сходу розглядала людину через проблеми вічності духу, душі, людського самопізнання.

Зокрема, філософія буддизму наголошує важливість духовного досвіду людини для досягнення стану абсолютного вивільнення – нірвани. Інші напрями, наприклад, даосизм, розглядали людське буття у гармонії з космосом.

Суспільство східних деспотій було основою наголошення загального – божественного, духовного начала світу, що довкола над людиною та визначало моральні закони її життя та поведінки. Відповідно, не бралася до уваги людське особливе. Давньосхідне філософування про людину здійснювалося у контексті моральної проблематики – доброти у відносинах між людьми, вимоги до правителів бути гуманними. Зокрема, таке бачення представлене у конфуціанстві.

Філософія Давнього Сходу.

Для засвоєння цієї теми доцільно звернути увагу на такі проблеми: східна парадигма філософського знання; основні категорії східної філософії («сансара», «нірвана», «карма», «медитація»); основні філософські напрями, школи, проблеми Давньої Індії (буддизм, індуїзм, джайнізм); основні філософські напрями, школи, проблеми Давнього Китаю (конфуціанство, даосизм); проблематика соціальної філософії Конфуція.

Розвиток теоретичного мислення та становлення філософії представляють тривалий процес, передумови якого можна знайти вже на ранніх ступенях розвитку суспільств. Умови прогресу теоретичного мислення, а в його рамках перші прояви філософського мислення склалися нерівномірно. Розрізнялися між собою окремі регіони з різними соціально-економічними умовами. Метою цього модулю є з'ясування того, як, яким чином виникли передумови теоретичного осмислення світу, якими шляхами розвивалась філософія Стародавнього сходу, у чому полягають особливості східного типу філософствування.

Світ страждань сансара, світ блаженства нірвана, закон відплати за поведінку у попередньому житті карма, теорія реінкарнації, інь-ян, дао, дхарма, медитація, йога, недіяння, атман, брахман, хінаяна, махаяна.

Першим джерелом інформації про життя (разом з археологічними знахідками) давньоіндійського суспільства є так звана ведійська література. Ці тексти індуської культури виникли близько 2500-1700 рр. до н.е. і ще повністю не розшифровані. Мова йде про великий набір текстів, що склалися протягом приблизно 19 сторіч (1500-600 рр. до н.е.).

Ведійські тексти – це література переважно релігійного змісту й у той же час важливе джерело інформації про духовний розвиток класового та соціального суспільства, про ступінь пізнання навколишнього світу. Ведійська література формувалася протягом тривалого історичного періоду, який починається з приходом індоєвропейських аріїв в Індію і завершується виникненням перших державних утворень із класовою структурою.

Традиційна ведійська література розподіляється на кілька груп текстів. Насамперед, це чотири *Веди*, найстарша і найважливіша з них – Рігведа (збірка гімнів), що остаточно склалася у XII ст. до н.е. Трохи пізнішими є *брахмани* (з X ст. до н.е.) – тексти ведійського ритуалу, з яких найважливіший – Шатанат-абрахмана (брахман ста шляхів). Кінець ведійського періоду представлений дуже важливими для пізнання давньоіндійського релігійно-філософського мислення *упанішадами*.

Ведійська релігія є політеїстичною (тобто релігією багатобожжя), для неї характерний антропоморфізм. У Рігведі головну роль грає Індра – бог грози і воїн, що знищує ворогів аріїв. Значне місце займає Агні –

бог вогню, за допомогою якого ті, хто сповідує Веди, приносить жертви й звертається до інших богів. Такі божества як Вішну, Шива чи Брахма пробиваються у перші ряди божеств тільки у більш пізніх ведійських текстах.

У деяких ведійських гімнах можна зустріти прагнення знайти загальний принцип, який міг би пояснити окремі явища й процеси навколишнього світу. Цим принципом є універсальний космічний порядок (*pīta*), що панує над богами та людьми. Цей принцип керує плином людського життя, народженням та смертю, щастям та нещастям. І хоча *pīta* – безособовий принцип, іноді його носієм і охоронцем виступає бог Варуна, що «помістив сонце на небо».

І в більш пізніх ведійських текстах – брахманах – зустрічаються висловлення про походження та виникнення світу. У деяких місцях розвиваються положення про воду як першосубстанцію, на основі якої виникають окремі стихії, боги й увесь світ. Процес генезису часто супроводжується розповіддю про вплив бога Праджapati, що розуміється як абстрактна творча сила, що стимулює процес виникнення світу.

Брахмани – насамперед практичні посібники ведійського ритуалу, культової практики та пов'язаних з нею міфологічних викладів. У брахманах немає цілісної релігійно-філософської системи, хоча в них формуються деякі поняття, що стають центральною темою упанішад. З міфологією брахманізму у багато в чому пов'язаний пізніший індуїзм.

Упанішади («сидіти біля») утворюють завершення ведійської літератури. На сьогодні відомі біля трьохсот різних упанішад.

В упанішадах увесь комплекс ведійської ідеології, зокрема, абсолютизація жертвоприношення та його усе проникаючої сили, піддається ревізії. Пануюче місце в упанішадах займає насамперед нове тлумачення явищ світу, відповідно до якого як першооснова буття виступає універсальний принцип – безособове суще (*брахман*), що ототожнюється також з духовною сутністю кожного індивіда (*атман*). Концепція брахмана походить від давніх ведійських спроб знайти основу того, що надає жертвоприношенню всемогутню силу. В упанішадах брахман є абстрактним принципом, призначеним для збагнення вічної, багатоликої сутності світу.

Невіддільною частиною цього вчення є концепція кругообігу життя (*сансара*). Вчення про кругообіг життя, в якому людське життя

розуміється як визначена форма нескінченного ланцюга перероджень, має свій початок в анімістичних уявленнях мешканців Давньої Індії. У цьому вченні представлена своєрідна спроба пояснити майнові і соціальні розходження у суспільстві як наслідок етичного результату діяльності кожного індивіда у минулих життях. Особистість не існує, утім як не існує і людина, обмежена простором і часом. Атман, коли залишає тіло, спалене на багатті, під впливом карми змушений постійно повертатися у цей кругообіг, знаходити наступні втілення, «йти шляхом батьків» (пітрьяна).

Пізнання – одна із центральних тем упанішад. Воно полягає у повному усвідомленні тотожності атмана та брахмана, і лише той, хто цю єдність усвідомлює, звільняється із нескінченного ланцюгу перероджень: його індивідуальна душа повертається до брахмана, де і залишається навечно, вийшовши з-під впливу карми. Це і є шлях богів (деваяна).

До початку нової ери (I тис. н.е.) в ідеологічній сфері вирішальні позиції завойовує *індуїзм*, який є продуктом тривалого розвитку та поступового злиття різних культур окремих етнічних груп, що населяють Індію. З усієї плеяди божеств на перший план поступово висуваються Вішну і Шива. З індуїзмом пов'язана численна література різних жанрів. Найбільш відомим здобутком є Бхагавадгіта – священна книга секти бхагаватів, що, зокрема, присвячена етичним питанням і проголошує відданість набувшому формі особистому богу. Завдяки своєму універсальному характеру вона донині є священним текстом індуїзму.

Вчення індуїзму можна звести до декількох положень: а) вчення про споконвічну соціальну нерівність людей (варнахрам дхарма) і неможливість перебороти цю нерівність у реальному земному існуванні; б) вчення про переселення душ і нібито призначене кожній живій істоті послідовне переродження з однієї смертної форми в іншу; тільки в процесі посмертних перероджень людина може розраховувати на підвищення свого соціального стану у залежності від поведінки її в даній смертній формі; в) вчення про карму, тобто закон відплати за поведінку у цьому житті (сукупність усіх діянь людини у цьому житті визначає шлях її майбутніх перевтілень).

Соціальним підґрунтям, на якому розвився індуїзм, стали особливості індійського суспільства того часу, що розпалося, крім класів, на сотні кастових утворень. Каста була замкненою групою,

заснованою на професійних, релігійних, етнічних чи інших ознаках. Жодні матеріальні чи суспільні досягнення й заслуги людини не могли змінити її кастову приналежність.

Філософське обґрунтування індуїзму полягає у шести системах (шад-даршана), в рамках яких виникає ще низка шкіл: санх'я (IV ст. до н.е.), йога (XI ст. н.е.), вайшешика (I ст. н.е.), н'яя (I ст. н.е.), міманса (XI ст. н.е.), веданта (XI ст. н.е.).

У процесі розвитку філософського мислення у давній та середньовічній Індії виявляються і матеріалістичні тенденції: серед безлічі релігійно-філософських шкіл існували виразно матеріалістичні напрямки. Однак від цих шкіл не збереглося вихідних текстів.

Перше згадування про вчення давньоіндійських матеріалістів має місце вже у самих давніх упанішадах. Крім поглядів, проголошених мудрецем Уддалакою і дуже близьких матеріалізму, згадується вчення Бріхаспаті, про яке в упанішадах стверджується, що воно помилкове і позбавляє людини її підвалин. Оскільки в більш пізній час деякі матеріалістичні напрямки називалися терміном бріхапат'я, можна припустити, що в упанішадах обговорюється один із давніх напрямків матеріалізму.

Буддизм формувався у нових соціальних умовах. Його розквіт у I тис. до н.е. збігся з розвитком індуїзму. У VI ст. до н.е. на території Індії руйнувалися родоплемінні відносини і зароджувалися рабовласницькі держави. Виникнувши як опозиція кастовому ладу, нове вчення апелювало до всіх прошарків населення, проголошуючи рівність усіх людей у стражданнях та порятунку від них. Але це не був заклик до соціальної рівності. Буддійська рівність – це рівність у можливості досягати спасіння. Спростувавши уявлення про божественне походження людини, буддизм висунув нову ідею, відповідно до якої тільки моральне поведіння відрізняє людей між собою. Виникнувши як ідеологія рабовласницького ладу, буддизм втрачає свій вплив з установленням феодальних відносин у XII ст. н.е.

Філософія Давнього Китаю, як форма теоретичного мислення і форма суспільної свідомості, свій зміст, предмет та метод доносить до сучасної людини у вигляді письмових джерел. І тут треба відзначити, що збереглися книги з найдавнішими поезією, історією, законодавством та філософією. В основному це твори невідомих авторів. Особливу увагу їм приділяли конфуціанські мислителі, чії книги стали основою виховання китайської інтелігенції. Усі

філософські школи зверталися до цих книг, уся культура Китаю постійно посилається на них. У I ст. до н.е., після виявлення цих книг, що відрізняються від текстів, написаних новим письмом, почалася суперечка про зміст нових й старих текстів. Творець ортодоксального конфуціанства як державної ідеології Дун Чжун-шу вважав автором книг самого Конфуція. Однак прихильники старих текстів відводять Конфуцію лише роль інтерпретатора.

Конфуціанство не є цілісним вченням. Окремі його елементи пов'язані з розвитком давнього китайського суспільства. Як визначена теорія організації суспільства, конфуціанство зосереджується на етичних правилах, соціальних нормах керування, при формуванні яких воно було консервативним. Конфуцій про себе говорив: «Викладаю старе і не створюю нового». Характерним для цього вчення було і те, що питання онтологічного характеру в ньому були другорядними.

Кун-цзи або Конфуцій (551-479 ст. до н.е.) вважається першим китайським філософом. Природно, що його життєопис був збагачений легендами. Відомо, що думки Конфуція збереглися у формі його бесід з учнями в книзі «Бесіди та судження». Конфуцій, стурбований розпаданям суспільства, зосереджував свою увагу на вихованні людини у душі поваги й шанобливості стосовно навколишнього. У його соціальній етиці особистість є «не для себе», але для суспільства. Етика Конфуція розуміє людину у зв'язку з її соціальною функцією, а виховання – це підведення до належного виконання цієї функції.

Даосизм – один з найважливіших напрямків розвитку філософської думки Китаю. В центрі уваги – космос та людина. Світ перебуває у постійному русі й змінюванні, живе і діє спонтанно, без якихось причин. Мета мислення, за даосизмом, є «злиття» людини з природою.

Ідеологом даосизму був Лао-цзи, основні ідеї якого були викладені у книзі «Дао де цзин». Світ та життя людей рухаються природним шляхом – *дао*. Дао у Лао-цзи – основа та закон усього сущого, воно не підвладно почуттям людини. Дао є «глибинною основою» всіх речей. Дао нескінченно і вічно, невидимо, знаходиться посеред хаосу речей. Дао – «мати всіх речей». Дао, однак, не визначає теологічний зміст у речах; онтологія «Дао де цзин» є атеїстичною, оскільки світ знаходиться у спонтанному русі. Дао не залежить від часу виникнення та загибелі Всесвіту, але є фундаментальною й універсальною єдністю світу.

У давньоіндійській філософії, що укорінена у найдавніших міфологічних текстах – Ведах, людина трактується як істота, що нескінченно перевтілюється у матеріальному світі. Межі людини – це межі її інкарнації – конкретного втілення в цьому житті. Рівень визначається законами карми, які лежать за безпосередніми межами людської свободи. Вільні вчинки людини творять її чергове втілення. У поступальному кармічному прямуюванні виявляється сенс життя людини – з'єднання з вищим принципом буття – Брахманом.

З появою буддизму людина одержує можливість позбутися безкінечного ланцюга перевтілень і закону карми через вихід у *нірвану*. Нірвана є подоланням меж людини як істоти, що страждає, і знаходження просвітленості – мудрості у межах однієї інкарнації.

У китайській культурі індійський буддизм з'єднується з *даосизмом* і *конфуціанством*, істотно впливаючи на них і сам зазнаючи змінювань. Головною рисою китайського буддизму стає його активно-творчий характер стосовно індивідуального життя і життя суспільства – результат впливу даосизму і конфуціанства.

Основні положення індійської і китайської релігійно-філософської думки на тисячоріччя стали інтегруючим началом, що визначає ядро Сходу (Схід у вузькому аспекті) і задає лейтмотив міркувань східних філософів про людину.

2 Завдання на СРС, для самостійного вивчення теми.

1. Розтлумачте філософсько-світоглядне значення проблеми «Схід-Захід» в її сучасному окресленні.
2. Наведіть порівняльний аналіз вихідних особливостей західного та східного типу філософствування.
3. Світ реальний та світ надреальний у філософії Давнього Сходу: ознаки розрізнення.
4. Оберіть будь-яку категорію давньосхідної філософії, якою описується людина у світі, та розкрийте більш детально її зміст.
5. Окресліть основні філософські ідеї Давньої Індії та їх сучасне значення.
6. Надайте сучасну оцінку вихідних філософських ідей буддизму.
7. Зробіть сучасну оцінку поняття «людина» в основних ідеях конфуціанства.

8. Запропонуйте сучасну оцінку поняття «людина», виходячи із провідних ідей даосизму.

ТЕМА 1.3

ЛЮДИНА КЛАСИЧНОГО ЗАХІДНОГО СВІТУ (Й КЛАСИЧНОЇ ПАРАДИГМИ ФІЛОСОФСТВУВАННЯ): АНТИЧНІСТЬ

1 Стисле роз'яснення щодо основних, найбільш цікавих та таких що є складними змістовних моментів та питань – на які слід звернути увагу при вивченні даної теми.

Західноєвропейська філософська традиція вивчення людини починається з давньогрецької філософії.

Давньогрецька філософія виникли на початку VI ст. до н.е. Греція розпалась на велику кількість маленьких незалежних держав, кожна з яких складалась із міста та навколишніх селянських селищ. Країна представляла собою так звану полісну демократію або міста-держави, які управлялись на демократичних виборних засадах. Цивілізаційний рівень достатньо різнився. Тоді як Спарта мала велике значення у військовому відношенні, демократичні міста-держави сприяли появі таких феноменів, як вільна особа, інтелектуальна свобода. Зрештою, сформувався особа як суб'єкт філософського мислення. Особливості суспільних відносин спричинили вплив і на формування основної проблеми, розробкою якої саме й займалися давньогрецькі мислителі, а саме – проблеми відношення загального (світ) та одиничного (людина).

Більш як тисячолітня історія розвитку давньогрецької філософії поділяється на три етапи: 1) 6-5 ст. до н.е. – період становлення рабовласницьких полісних демократій; філософія виявляла себе у формі натурфілософії, зосереджуючись на пошуку першооснови сущого, загального; людина ще не була включена до кола філософської проблематики; 2) 4-3 ст. до н.е. – розквіт демократії, поворот у філософських роздумах від загального до проблем одиничного, до людини; домінування політичної, етичної, гносеологічної проблематики; це класичний період античної філософії, представлений софістами, Сократом, Платоном та Аристотелем; 3) 3 ст. до н.е. - 5 ст. н.е. – епоха еллінізму та Римської імперії; у суспільно-політичному

житті відбувається криза рабовласницької системи, занепад держав-полісів; філософія замикається на особі, домінує етико-релігійна проблематика.

Вперше *проблема людини як особливий предмет вивчення* постає у софістів. Критика усталеного – звичаїв, традицій дозволяє перемістити центр уваги філософів на проблему індивідуального. У софістів індивід стає головною постаттю, а буття стає буттям індивідуальним. Вихідний принцип софістів, сформульований Протагором – розуміння світу через людське сприйняття: «Людина є мірою всіх речей, існуючих, що вони існують, і неіснуючих, що вони не існують». Людиномірність визначає і мораль софістів: добро є те, що дає людині задоволення, зло – те, що спричиняє страждання.

Софісти й Сократ – започаткували так званий другий етап розвитку давньогрецької філософії, позначений поворотом філософського інтересу до людини; що мав причиною як соціально-економічні фактори розвитку демократії, підвищення ролі особистості, так і дискредитацію натурфілософії (яка зосередилася на вивченні світу як такого). Відбувався поворот уваги від *об'єкта до суб'єкта*, що носить назву антропоцентризму.

Антропоцентризм – філософський принцип, згідно з яким людина вважається центром Всесвіту, найвищою метою всього, що відбувається у світі.

Така проблематика вперше була усвідомлена *софістами* (викладачі, мудреці). Зокрема, *Протагор* – голова софістів – проголосив *людину мірою всіх речей*. Софісти відмовлялись від натурфілософських проблем, виносячи на суд розуму проблеми соціального устрою, вірування, традиції. Вони виконували у суспільстві й роль так званих юристів, за гроші представляючи в грецьких судах інтереси громадян. Досконало володіючи мистецтвом риторики, софісти могли доводити як очевидні істини, так і протилежні їм твердження.

Головна філософська постать античності щодо розуміння людини – *Сократ*. Оригінальний розум, глибина та переконлива логіка міркувань, етична складова філософії та особистісні переконання – всі ці риси зробили Сократа та його філософію людини інтелектуально привабливими для філософів різних історичних часів та сучасності.

Сократ був афінським громадянином й навчав молодь філософії, але не за гроші, як це робилось зазвичай. При цьому вважається, що

філософ був неписьменним, адже він не залишив людству у спадок жодного свого твору. Сократ був постійно зайнятий питанням, як домогтися того, аби влада у державі належала компетентним людям. Він все життя займався розглядом етичних питань, тлумаченням етичних термінів, при цьому вказуючи на те, що набуття людиною знання має вирішальне значення й для її доброчесності. Адже ніхто не грішить свідомо, а лише через незнання. Якби всі люди знали, що є добро, справедливість і т.ін. – ніхто б не робив нічого проти свого знання. У цьому твердженні, характерному у цілому для філософії Античності, полягає основна різниця між грецькою й християнською етикою, яку остання виводила з поняття чистого серця, совісті людини й аж ніяк не із розуму.

Сократ вбачав у людині головний предмет філософського вивчення. Вихідним принципом при цьому називав «Пізнай самого себе!» (улюблений вислів Сократа). Позицію Сократа стосовно розуміння людини називають етичним антропологізмом, оскільки людське пов'язується з моральними вчинками. Сократ вважав, що завдяки розуму людина здатна мати загальне, достовірне знання. Однак його не можна отримати у готовому вигляді, а треба здобути власними зусиллями.

Щоб навчити, як такого досягнути, Сократ шукає істину разом з учнями у бесідах, діалогах. Сократ відомий своїм діалектичним методом, який він застосовував на практиці, доводячи свої переконання. Предметом обговорення були судження, які вважалися очевидними, загальноприйнятими. Проте Сократ відкрив для учнів логічну суперечливість загальноприйнятого, демонструючи, що досить не просто відшукати істину у розумінні людини та її якостей – знайдена відповідь породжувала нові питання, відповідь на них також не була остаточною. Коли співрозмовники остаточно заплутувалися у логічних суперечностях, то зверталися до Сократа, який проголошував: «Я знаю лише те, що нічого не знаю».

Прекрасна думка, яка протистоїть догматизму – будь-якій впевненості у тому, що легко пізнати такі складні об'єкти, як людина та її світ, спробам визначити сутність людини «раз і назавжди»! Сократ шукав відповіді через етичні категорії – добро, справедливість, у контексті яких етичного смислу набував і пошук істини. На переконання Сократа, філософське пізнання є моральною діяльністю, коли знання саме собою є благо. Знання, істина розкриває людині, що є

добро, і тоді вона може вчиняти правильно, морально. Аморальний вчинок Сократ вважав наслідком незнання істини, бо якщо людина знає, що є добро, вона не чинить зла.

Тобто, Сократ переконував, що аморальний, злий вчинок тотожний хибі, помилці, бо ніхто не робить помилок добровільно. Оскільки моральне зло йде від незнання, то знання є джерело морального вдосконалення. Тому філософію як шлях до знання, Сократ вважав засобом формування моральної людини та справедливої держави.

Інші акценти притаманні вченню про людину, що його представив *Платон*. Воно ґрунтується та філософській теорії Платона про вічний світ реального буття, світ ідей та тимчасовий світ речей – світ людського буття. Людина у контексті таких поглядів – єдність смертного тіла та безсмертної душі. Завдяки їй здійснюється пізнання – пригадування того, що колись знала людська душа. Людина, що правильно використовує такі спогади, стає дійсно досконалою.

Сутністю людини Платон вважав саме душу, в той час як тіло, матеріальне, є чимось ворожим для душі. Людина мов би розділена на дві протилежні частини, посеред яких вищою є душа як втілення ідей, нижчою – тіло. За типами переваги певної частини душі – розумної чи чуттєвої, Платон розподіляв людей на таких, у кого панує розумна душа – мудреці, філософи, правителі, таких, у кого панує афективна душа – воїни та таких, у кого панує чуттєва душа – селяни, ремісники.

Платон народився у 428 (427) р. до н.е. – у перші роки пелопоннеської війни. Він походив з родини багатих аристократів. Б.Рассел за його працю «Держава» назвав Платона «адвокатом тоталітаризму», звинувачуючи його у прагненні до авторитаризму у політиці. Платон навчав, що благо і реальність позачасові, що кращою буде та держава, яка мінімально підлягає змінам і максимально статично досконала. Управляти нею повинні серйозно освічені люди, які краще за всіх розуміють вічне благо. При цьому Платон володів твердою упевненістю у непогрішності своїх переконань, прагнучи встановити правління освічених. Це означає, що добрий правитель повинен знати благо, досягнувши цього знання шляхом інтелектуального і етичного виховання. Люди, які не одержали такого виховання і допущені до управління, неминуче розбестяться.

Про Платона відомо, що він сприйняв орфічні елементи ранньої філософії давньої Греції, як то: релігійну спрямованість, віру у

безсмертя, у потойбічний світ (особливо у створеному ним образі печери), пошану до математики і повне змішання розумового і містичного. Грунтуючись на цих доктринах, він дійшов висновку про те, що знання не може бути здобуто через органи чуття, воно може досягатися тільки розумом. Для цього, як він вважав, необхідне дозвілля, забезпечення життєво важливих проблем, щоб досягти мудрості, а не думати про насущне. Хто змушений працювати для здобуття собі коштів для існування, не може досягти вершин мудрості.

Платон вважав, хто знає добро, вчиняє правильно. Тоді як з сучасної точки зору ми вважаємо, що існують суперечливі інтереси держави, і державні діячі повинні дійти найкращого з можливих компромісів. Крім того, ніякий визнаний законом вибір громадян не буде мудрішим на практиці, ніж вибір всіх громадян в цілому. У цьому полягає аргумент на користь демократії перед аристократією або правлінням мудрих Платона.

Найавторитетніший філософ Античності *Аристотель*, як і попередники, наголошує важливість людського розуму. Підкреслює водночас і зв'язок людини зі світом природи, й її специфіку, відмінність від природи. Тому визначає людину як суспільну – «політичну тварину». Підкреслюючи соціальність людини, Аристотель наголошує, що саме у спільному житті люди постають як моральні істоти. Однак умови для такого виховання створюються лише у справедливій державі, яку Аристотель уявляв на засадах соціо-історичного контексту свого часу. Справедлива держава – сучасне філософу рабовласницьке суспільство. Концепція людини Аристотеля будувалася на визнанні нерівності людей від природи і, відповідно, законності та необхідності рабовладіння. Жодне суспільство неможливе без рабовласників та рабів. Однак раб громадянином не визнавався.

Втім, аргументація Аристотеля стосовно того, хто є раб, а хто вільна людина, є досить непростою. Раб – зовсім не та жива істота, яка експлуатується через будь-яке насильство. Раб є лише та людина, яка є рабом за своєю природою. Відповідно і вільна людина зовсім не та, що народжена вільною, а лише та, яка є вільно народженою за своєю природою. Отже, Аристотель наголошує на важливості глибинного, внутрішнього, сутнісного у людині – і таке є «природа людини». Хоча розуміє природу людини у традиції філософування свого часу.

Природу людини Аристотель розкриває через єдність матерії та форми. Матерія єднає людину з природою через людське тіло. Форма –

душа людини, надає їй тих особливостей, що відрізняє людину від інших природних предметів. Душу Аристотель представляє як єдність трьох частин. По-перше, рослинної, що дозволяє харчуватися, рости, розмножуватися. По-друге, тваринної – дозволяє дихати, відчувати, пересуватися в просторі. По-третє, розумної, яка визначає ті особливі властивості, які відрізняють людину від інших тварин, дозволяють пізнавати та діяти вольовим чином.

Як вже зазначалося, Аристотель визначає людину як «політичну тварину». «Політичний» тут означає «суспільний». Йдеться не лише про те, що для існування суспільства потрібна спільна діяльність, а й про те, що лише людині, на відміну від інших живих істот, притаманна моральність – категорії добра і зла, справедливості та несправедливості є для людей в основі спільного життя та діяльності.

2 Завдання на СРС, для самостійного вивчення теми.

1. Порівнюючи два основних етапи розвитку давньогрецької філософії, покажіть відмінність філософствування, яке мало своїм предметом людину.

2. Людина, суспільство, держава – як предмет вивчення давньогрецької філософії: розглумачте.

3. Розкрийте основні терміни та категорії, якими філософія Давньої Греції описувала людину.

4. Протагор і софісти – як платні вчителі філософії та як філософи – прокоментуйте.

5. Діалектичний метод Сократа: його зміст. Спробуйте застосувати його на практиці.

6. Головні принципи філософії Платона – надайте їх аналіз з позицій їх значущості для філософії наступних епох. Якою є «людина» Платона?

7. Концепція «ідеальної держави» Платона: покажіть її плюси та мінуси, аргументуйте хибність (шкідливість) в історико-культурному контексті.

8. Аристотель як опонент Платона: що стоїть за відомим висловом «Платон є мені другом, проте істина для мене важливіша».

9. Схоже та відмінності між тлумаченням людини та суспільства у Платона і Аристотеля.

ТЕМА 1.3

ЛЮДИНА КЛАСИЧНОГО ЗАХІДНОГО СВІТУ (І КЛАСИЧНОЇ ПАРАДИГМИ ФІЛОСОФСТВУВАННЯ): СЕРЕДНІ ВІКИ

1 Стисле роз'яснення щодо основних, найбільш цікавих та таких що є складними змістовних моментів та питань – на які слід звернути увагу при вивченні даної теми.

Для засвоєння цієї теми в першу чергу доцільно звернути увагу на те, що філософія доби Середніх віків є тим довгим відрізком в історії європейської філософії, який безпосередньо та щільно пов'язаний з християнською релігією. Тільки ті філософи, які розділяли релігійні та світські позиції християнства, могли розраховувати на визнання і популярність.

Цим чітко визначеним змістом та напрямком середньовічна філософія відрізняється від попередньої античної філософії. Якщо грецька філософія виникла на ґрунті античного рабовласницького суспільства, то філософія Середньовіччя належить до епохи феодалізму (V-XV ст.). На відміну від грецької філософії, яка була пов'язана з язичницьким багатобожжям (політеїзмом), філософська думка Середніх віків ґрунтується на вірі в єдиного бога (монотеїзм).

Основу християнського монотеїзму становлять два важливі принципи: ідея божественного творіння та ідея божественного одкровення. Обидві ці ідеї тісно взаємопов'язані і сповідують віру в єдиного Бога, уособленого у людській подобі. Ідея творіння становить основу середньовічної онтології, а ідея одкровення є основою теорії пізнання (через Бога).

Тому всіякий розвиток думки і філософії у Середні віки відбувається у релігійно-теологічних рамках. У цьому розвитку відображені внутрішні складнощі і протиріччя соціального та духовного процесів феодалізму. Найбільш відомими філософами Середніх віків є Августин Блаженний (родоначальник християнської філософії, найавторитетніший представник західної патристики) та Хома Аквінський (систематизатор середньовічної схоластики).

Для засвоєння цієї теми доцільно звернути увагу на такі основні проблеми:

1. Віра в Бога – не гіпотеза, а постулат.

2. Основні філософські характеристики середньовічного буття: символізм, канонічність, принцип несловесного вираження основних духовних змістів у формах культури, тощо.

3. Філософія середніх віків: перша модель ортодоксії (Блаженний Августин) – схоластика – друга модель ортодоксії (Фома Аквінський).

Далі треба звернути увагу на наступні проблеми: християнський світогляд – основне джерело формування європейської середньовічної філософії; вчення про універсальну сутність та природу Бога; подвійність сприйняття буття людиною Середніх Віків; проблема душі, тіла, віри, розуму та людської волі; суперечка про універсалії (реалізм та номіналізм); перша модель ортодоксії середньовічної філософії (Августин Блаженний); друга модель ортодоксії середньовічної філософії (Хома Аквінський).

Середньовічна філософія увійшла в історію філософської думки під назвою *схоластики*, яка вже з давніх пір використовується у загальному значенні як символ відірваних від реальності, "порожніх" балачок, суперечок, і для цього є підстави.

Головна особливість схоластики полягає у тому, що вона розглядає себе як науку, що служить теології, як служанку богослов'я. Починаючи приблизно з XI ст. в середньовічних університетах зростає інтерес до проблем логіки, яка в ту епоху носила назву діалектики і предметом якої була робота над поняттями.

На питання «*що таке людина?*» – середньовічні мислителі давали не менш багато чисельні й різноманітні відповіді, ніж філософи Античності або Нового часу. Але дві передумови цих відповідей, як правило, залишалися спільними. Перша – це біблейське визначення суті людини як «образу і подоби Бога», що не підлягало сумнівам. Друга – розроблене Платоном, Аристотелем та їх послідовниками розуміння людини як «розумної тварини». Виходячи із цього розуміння, філософи Середніх віків ставили приблизно такі запитання: а) чого у людині більше – розумного початку чи тваринного; б) який з них є суттєвою її властивістю, без якої вона може обійтись, залишаючись людиною; в) що таке розум і що таке життя? Головне ж визначення людини як «образу і подоби Бога» теж породжувало запитання: які ж саме властивості Бога становлять сутність людської природи – адже зрозуміло, що людині не можна приписати ані безкінечність, ані безпочатковість ані всемогутність. Перше, що відрізняє антропологію вже перших християнських філософів від

античної, язичницької антропології, – це двоїста оцінка людини. Людина не тільки посідає віднині перше місце в усій природі (як так високо людину ставили й деякі давньогрецькі філософи), але й як образ Божий, і схожа на Бога вона виходить за рамки природи взагалі, стаючи ніби над нею.

Першим із філософів, які намагалися привести до системи християнські догмати та на їх засадах створити вчення про людину, був Оріген (III ст. н.е.) – автор терміну «боголюдина» – який вважав, що людина складається з духу, душі і тіла. Дух не належить самій людині, він ніби дарується їй Богом і завжди спрямований до добра та істини. Душа ж становить ніби власне «Я» людини, вона є у людині початком індивідуальності, а оскільки свобода волі становить найважливіше визначення людської суті, то саме душа, за Орігеном, і вибирає між добром і злом. За природою душа повинна підкорятися духові, а тіло душі.

Вчення Орігена було першим системним викладом ідей християнства у філософському контексті. Оріген вивів християнське богослов'я на рівень розвиненої філософської концепції.

Філософська теологія Блаженного Августина стає проміжною посередницькою ланкою між античною філософією Платона та філософією Середніх віків. Власний характер християнського Бога не дозволяє мислити його у термінах необхідності: Бог має вільну волю, «ніяка необхідність, не може примусити Його проти його волі до чого б не було, тому що Божественна всемогутність у суті божества».

Людське знання про власне існування, тобто людська самосвідомість, за переконанням Августина, володіє абсолютною достовірністю, у них неможливо сумніватися. Саме через «внутрішню людину» у собі людина отримує знання про власне існування, для цього знання вона не потребує зовнішніх почуттів і будь-яких об'єктивних свідчень, які б підтверджували самосвідомість.

Так у Середині віки почався процес формування поняття «Я», яке пізніше стало відправним пунктом у раціоналізмі Нового часу.

Відносно суті полеміки *номіналізму і реалізму* – то треба підкреслити, що багато характерних особливостей середньовічної філософії проявлялися у боротьбі реалізму та номіналізму, яка тривала протягом кількох століть.

«Реалізм» у його розумінні Середніми віками не має нічого спільного із сучасним тлумаченням цього терміну. Під реалізмом

розуміють вчення, згідно якому дійсною реальність володіють лише загальні поняття (або універсалії), а не одиничні предмети, які існують в емпіричному світі. Середньовічний реалізм зближується із платонізмом, для якого теж реальним буттям володіють вічні і самостверджувальні ідеї, а не минуці й мінливі чуттєві речі. Згідно з середньовічними реалістами універсалії існують до речей, є думками, ідеями у розумі Бога. І тільки завдяки цьому людський розум у в змозі пізнати сутність речей, адже ця сутність є нічим іншим, як загальним поняттям.

Зрозуміло, що для реалістів, наприклад, для Ансельма Кентерберійського (1033-1109), пізнання можливе лише за допомогою розуму, бо лише розум здатний осягти загальне.

Протилежний напрямок був пов'язаний з підкреслення пріоритету волі над розумом і носив назву «номіналізм». Таким чином, згідно з ученням номіналістів, універсалії існують не до, а після речей. Крайні номіналісти, до яких належав, наприклад, Росцелін (XI-XII ст.), навіть доводили, що спільні поняття є не більше, ніж звуки людського голосу. Реальне лише одиничне, а загальне – тільки ілюзія, яка не існує навіть у людському розумі.

Одним із найвидатніших представників зрілої схоластики був монах домініканського ордену *Хома Аквінський* (1225/26-1274), учень знаменитого середньовічного теолога і філософа Альберта Великого (1193-1280). Як і його вчитель, Хома намагався обґрунтувати основні принципи християнської теології, спираючись на вчення Аристотеля. При цьому останнє було перетворене ним таким чином, щоб воно не вступало у протиріччя із догматами створення світу із нічого та із вчення про боголюдськість Ісуса Христа.

Як і в Августина та Боеція, у Х.Аквінського вищим початком є саме буття. Під буттям Хома розуміє християнського Бога, який створив світ, як про те розповідає Старий Заповіт. Розрізняючи буття і сутність, Хома, між іншим, не протиставляє їх, а слідом за Аристотелем підкреслює їх спільний корінь. Сутності, або субстанції, володіють, згідно з Хомою, самостійним буттям, на відміну від акциденцій (властивостей, якостей), які існують тільки завдяки субстанції. Звідси виводиться розрізнення так званих субстанціальних і акцідентальних форм. Субстанціональна форма повідомляє будь-якій речі просте буття, а тому при її з'явленні ми говоримо, що дещо виникло, а при її зникненні – що дещо зруйнувалося. Акцідентальна ж форма – джерело

певних якостей, а не буття речей. Розрізняючи слідом за Аристотелем актуальний і потенціальний стани, Х.Аквінський розглядає буття як перший із актуальних станів. У будь-якій речі, вважає Хома, стільки буття, скільки у ній актуальності. Відповідно він виділяв чотири рівні буття речей, залежно від ступеня їх актуальності, які виражаються у тому, яким чином форма, тобто актуальний початок, реалізується у речах.

Йдучи за Аристотелем, Х.Аквінський розглядає розум як вищу посеред людських властивостей, вбачаючи і в самій волі перш за все її розумне визначення, яким він вважає здатність розрізняти добро і зло. Як і Аристотель, Хома бачить у волі практичний розум, тобто розум, направлений на дію, а не на пізнання, який керує вчинками людей, їх життєвою поведінкою, а не теоретичною установкою, не спогляданням. У світі Хоми дійсно існуючим виявляється врешті решт індивідуум. Цей своєрідний персоналізм складає специфіку як томістської онтології, так і середньовічного природознавства, предмет якого – дія індивідуальних «прихованих сутностей» – "діячів" душ, духів, сил. Починаючи з Бога, який є чистий акт буття, й закінчуючи найменшою із створених сутностей, кожне існуюче володіє відносною самостійністю, яка зменшується по мірі руху вниз, тобто по мірі зникнення актуальності буття істот, які розміщені на ієрархічних сходинках.

Вчення Х.Аквінського спричинило великий вплив за доби Середніх віків, римська церква офіційно визнала його. Це вчення відроджується у XX ст. під назвою неотомізму – однієї із найвизначніших течій сучасної католицької філософії на Заході.

2 Завдання на СРС, для самостійного вивчення теми.

1. Покажіть місце філософії Середніх віків у системі всесвітнього філософського знання.
2. Проясніть змістовну специфіку історичної еволюції філософії Середніх віків.
3. Розтлумачте філософську позицію Орігени відносно терміну «боголюдина».
4. Проаналізуйте і покажіть, чому філософська теологія Блаженного Августина стає проміжною посередницькою ланкою між античною філософією Платона та філософією Середніх віків?

5. Проясніть, до яких сутнісних характеристик зводилася полеміка номіналізму та реалізму?

6. Розтлумачте і поясніть сутність патристики як специфічної середньовічної християнської філософії.

7. Розтлумачте і поясніть сутність схоластики як специфічної середньовічної християнської філософії.

8. Розкрийте більш детально основні змістовні моменти філософсько-схоластичної системи Х.Аквінського.

9. Порівняйте та поясніть розрізнення так званих субстанціальних і акцідентальних форм у філософії Х.Аквінського.

ТЕМА 1.3

ЛЮДИНА КЛАСИЧНОГО ЗАХІДНОГО СВІТУ (Й КЛАСИЧНОЇ ПАРАДИГМИ ФІЛОСОФСТВУВАННЯ): НОВИЙ ЧАС

1 Стисле роз'яснення щодо основних, найбільш цікавих та таких що є складними змістовних моментів та питань – на які слід звернути увагу при вивченні даної теми.

Європейська філософія Нового часу, що пов'язана із розквітом наук, зокрема механіки і математики, обґрунтовує раціональне розуміння сутності людини. Людина у контексті механістичної картини світу поставала як своєрідна досконала машина, механізм.

Так, Р.Декарт розглядав людину як єдність тіла, що є складним механізмом, та душі, що виявляє мислення та волю. Погляд на людський організм як специфічну машину, яка заводиться аналогічно годинниковому механізму, представлений у працях французьких філософів XVIII ст. Ж.Ламетрі, П.Гольбах, К.Гельвеція, Д.Дідро.

Ліберально-просвітницькі уявлення про потужні можливості освіченості, що постали у XVIII ст., ґрунтувалися на переконанні у потребі свободної та розумної особистості. Доба Просвітництва породила образ «автономної людини», здатної раціонально та глибоко оцінювати ідеї, моральні вчинки та їх наслідки. Філософія Просвітництва виразила пафос розуму, знання та заснованого на них прогресу найбільш повно та виразно.

Період буржуазних революцій відбивається в європейській філософії небувалим до того піднесенням особистості. Велика

французька революція, що розпочалася у 1789 р. взяттям Бастилії, ствердила принципи громадянської рівності та вільнодумства, які у подальшому пронизують європейську та світову культури. Плеяда видатних мислителів – Вольтер, Ж.-Ж.Руссо, Ш.Монтеск'є, Ж.Д'Аламбер, Е.Кондільяк та інші блискуче критикували соціальну реальність. Вони показували, що соціальна реальність з її аморалізмом та лицемірством, виродженням правлячих еліт протистоїть розуму та суперечить природі людини, яка прагне гармонійного суспільства, вільного від нерівності та свавілля.

Образ людини, оспіваний в епоху Відродження, і ейфорійне поклоніння йому змінилося у XVII ст. більш тверезим й загалом більш вірним поглядом на неї. Якщо в епоху Відродження ідея єдності людини і природи тлумачилось у дусі домінування людських характеристик – антропоцентризм, то в XVII ст. акцент змістився на винятково "об'єктивне" тлумачення людини як цілком підлеглої природі («ціле» – «частина»).

У першу чергу потрібно розглянути вчення Френсіса Бекона, який обґрунтував у теорії пізнання принцип емпіризму. Він заклав основи вчення про природу, яке спирається на досвід, закликав при її вивченні користуватись індуктивним методом. Необхідно проаналізувати, чому діалектично поставивши питання про єдність матерії і руху, Ф.Бекон вирішив його метафізично. Конкретизувати завдання та цілі, які визначає Ф.Бекон для «нової» філософії, розглянути вчення Ф.Бекона «про ідоли людського розуму» та пояснити, у чому полягає специфіка індукції, названої Ф.Беконем «метод бджоли», значення індукції для професійної діяльності.

Слід показати, що послідовником Ф.Бекона був англійський філософ Томас Гоббс (1588-1679). Його основні ідеї: пізнання через аналіз, що виявляє головні акциденції (властивості речей): протяжність, місце, рух, якість. Зазначити, що будучи номіналістом, вважав, що у світі існують тільки конкретні речі, не існує вроджених ідей, а «знаки» (слова) є універсальними (термінами) для позначення подібності різних речей; філософські погляди на людину; вчення про державу та суспільний договір.

Філософія XVII-XVIII ст. була представлена різними тенденціями раціоналізму та емпіризму, матеріалізму та ідеалізму, натуралізму та суб'єктивізму раціоналізму та ірраціоналізму, індивідуалізму та колективізму.

Філософія, наслідуючи науку, набувала форми метафізики – умоглядного вчення про найзагальніші види буття, світ, Бога і душу. Але згодом зростав конфлікт між наукою та метафізикою. В філософії починають домінувати гносеологізм (зведення людини та її призначення до пізнавальної діяльності), деїзм (поєднання ідеї Бога з ідеєю незалежної природи) та механізм (зведення усіх видів руху життя до механічного руху).

Слід розглянути теорію раціоналізму як альтернативу емпіризму. Показати, що засновник раціоналізму, видатний представник філософії Нового часу Рене Декарт (1596-1650) визначальним методом пізнання вважав раціоналізм і дедукцію, тобто виявлення конкретних істин із загальних посилянь, принципів, які вічно та апріорно існують у розумі. Необхідно виокремити основні складові концепції раціоналізму Декарта, а також розглянути дуалізм його філософії та особливості вчення про вродженні ідеї та дедуктивний метод пізнання.

Не менш важливою є філософія Джона Локка (1633-1704). Необхідно звернути увагу на те, що внесок Дж.Локка пов'язаний перш за все із подальшою розробкою й обґрунтуванням принципу сенсуалізму, згідно якого всі людські знання мають чуттєве походження. Дж.Локк заперечував концепцію Р.Декарта про «вроджені ідеї» і доводив, що людський розум від народження є «*tabula rasa*», тобто «чиста дошка». Все, що ми знаємо, – це результат впливу зовнішнього світу, результат виховання й освіти.

Доцільно розкрити сутність ідеалістичного сенсуалізму Джорджа Берклі – на основі аналізу принципу «існувати означає бути сприйнятим».

Показати, що абсолютизований сенсуалізм приводить не тільки до соліпсизму, а й до скептицизму, який у добу Нового часу репрезентували французький просвітник П'єр Бейль (1647-1706) і англійський філософ Девід Юм (1711-1776).

Основний зміст їх поглядів:

– погляди Шарля Монтеск'є (1689-1755), який у своїх творах висунув ідею географічного детермінізму, абсолютизуючи його значення щодо способу життя та стосовно розвитку права;

– ідеї Вольтера (1694-1778), який намагався розглядати історію в цілісності, відмовився від домінуючої європоцентристської традиції, закликав до широкого вивчення історії культури народів світу; у цьому

питанні особливу увагу зверніть на розуміння в філософії Вольтера феномену «освіченого правителя»;

- у поглядах Ж-Ж.Руссо (1712-1778) необхідно виокремити той аспект, де мислитель порушує питання розвитку цивілізації, держави, моралі, розмірковує над проблемами соціальної нерівності та виховання, аналізує суперечності суспільного прогресу;

- необхідно звернути увагу, що для французького матеріалізму XVIII ст. характерна матеріалістична спрямованість у поглядах на природу; матерія існує об'єктивно, пов'язана з рухом, стверджував Ж.Ламетрі (1709-1751).

Французькі матеріалісти спробували вирішити питання про походження свідомості, спираючись на принципи загальної чуттєвості матерії (гілозоїзму). Жюльєн Ламетрі зробив спробу показати процес поступового переходу від тварин до людини, показати їх схожість і відмінність. Необхідно порівняти як вирішують це питання інші французькі матеріалісти XVIII ст. (П.Гольбах, Д.Дідро, К.Гельвецій).

У філософії І.Канта (1724-1804) людина представлена як така, що належить водночас двом світам – світу природи, з його причинністю, необхідністю та світу соціуму, з такими виявами, як свобода та мораль. Відомі кантівські питання – «Що я можу знати?», «Що я маю робити?», «На що я можу сподіватися?» – є сходженням до проблеми людини, до питання «Що є людина?». Для Канта проблема людини – центр філософування, бо людина для себе своя остання ціль. Питання «Що є людина?», на переконання Канта, об'єднує всі головні філософські питання.

І.Кант здійснив спробу викласти вчення про людину у систематичному вигляді. Антропологію він розділив на фізіологічну та прагматичну. Фізіологічна вивчає людину як природну істоту, що підкоряється природній необхідності, прагматична вивчає людину як моральну істоту, що вільно діє, намагається зрозуміти світ та власне себе. Фізіологічна антропологія вивчає, що з людини робить природа, прагматична – те, що вона має зробити з себе сама.

Потрібно врахувати, що І.Кант підкреслив творчий характер людської свідомості у процесі пізнання на противагу матеріалізму XVIII ст., який стверджував, що людина лише пасивно відображає оточуючий світ. У теоретичній філософії (вченні про пізнання) Кант намагається подолати конфлікт раціоналізму та емпіризму, доводячи нерозривність чуттєвого та раціонального у пізнанні. Поділяючи світ

на непізнавану «річ в собі» (ноумен) та пізнавану «річ для нас» (феномен), Кант доводить, що свідомість людини фактично творить світ за допомогою чуттів, розсудку та розуму. При цьому пізнання – це єдність досвіду та апріорних (позадосвідних) форм свідомості. Конструювання дійсності починається на рівні чуттів, коли чуттєві данні оформлюються за допомогою простору та часу – апріорних форм чуттєвості. Далі, за допомогою творчої уяви, чуттєвий матеріал обробляється формами розсудку (поняття, категорії) і створюється знання про чуттєвий світ. Нарешті, І.Кант доводить, що коли раціональне мислення, відриваючись від чуттєвого знання, намагаючись охопити світ у цілому, воно обов'язково впадає в антиномії. Звідси він робить висновок про обмеженість діяльності розуму (сферою чуттєвого досвіду) та про необхідність її долати виходячи у сферу віри.

Слід звернути увагу на те, яким чином І.Кант намагався обґрунтувати, як відбувається та які етапи проходить процес пізнання світу, а також якими є визначальні особливості процесу пізнання.

Особливу увагу необхідно звернути на етичні погляди Канта, де він проголошує людину кінцевою метою пізнання, а не засобом для будь-яких цілей, тобто визнає самоцінність людини. Також І.Кант є творцем вчення про категоричний імператив, сутність якого слід розкрити.

Георг Фрідріх Вільгельм Гегель (1770-1831) – є найбільше визнаним філософом об'єктивного ідеалізму, який в рамках своєї об'єктивно-ідеалістичної системи глибоко і всебічно розробив діалектику як теорію. Він зробив спробу побудувати теоретичну систему, яка повинна була остаточно вирішити проблему тотожності мислення і буття.

Заслуга Гегеля полягає також у тому, що він весь природний, історичний і духовний світ вперше подав у вигляді процесу, тобто у вигляді руху, змін, однак увесь цей універсальний процес він відобразив ідеалістично.

Проаналізувавши ці питання, необхідно пояснити сутність основного протиріччя філософії Г.Гегеля – протиріччя між діалектичним методом та ідеалістичною, метафізичною системою. Водночас, необхідно звернути увагу, що для діалектичної системи філософа характерна непослідовність, а саме: Гегель скрізь встановив абсолютні межі розвитку: у природі – людський дух, у філософії права

– конституційна монархія, в історії філософії – філософська система самого Гегеля.

Діалектичний аналіз мислителя був зосереджений на минулому і не поширювався на пояснення сучасного та майбутнього. Г.Гегель фактично створив тотальну філософію, в якій незмінні закони діалектики застосував до всіх явищ й процесів, тому світ постає у нього як єдиний, динамічний процес, в якому взаємодіють різні протилежності, із необхідністю прямуючи до однієї мети. Недоліками системи Гегеля є: панлогізм, підпорядкування одиничного загальному, телеологізм.

Неможна не згадати про Людвіга Фейєрбаха (1804-1872), який увійшов в історію (як Нового часу, так і загалом) як розробник системи атеїстичної антропології. Досліджуючи релігію, Фейєрбах знаходить абсолютну тотожність між духовністю Бога та духовним світом людини. Бог – це сутність людини, перенесена на небеса. Таким чином, необхідно створити нову релігію, в якій об'єктом поклоніння стане людина. Критика релігії у Фейєрбаха відобразила кризу християнського розуміння людини як творчої та вільної істоти. Л.Фейєрбах виступив проти ідеї безсмертя людини.

Карл Маркс (1818-1883) і Фрідріх Енгельс (1820-1895) – стали засновниками марксизму. К.Маркс розумів свою філософію як одну з форм матеріалізму, він вдався до діалектики для підтримки теорії соціального прогресу, в якому із необхідністю реалізуються вищі моральні цінності. Рушійною силою соціальних змін є боротьба, а визначальним фактором, врешті-врешт, влада. Боротьба точиться між соціальними класами, а не націями, влада ж є економічною, бо політична влада, за теорією К.Маркса, є наслідком влади економічної.

К.Маркс сподівався, що його революційний радикалізм увіллється в якусь форму соціальної рівності та непідробної свободи, що завершиться рівність і свобода політичною демократією. Але насправді він не надав жодних підстав вважати, що владна політика радикалізму виявиться на практиці менш авторитарною, ніж владна політика консервативного націоналізму.

2 Завдання на СРС, для самостійного вивчення теми.

1. Покажіть місце філософії Нового часу у поступі філософської європейської думки та європейської ментальності загалом.

2. Проясніть обґрунтування експериментального ставлення до природи у філософії Ф.Бекона.

3. Проаналізуйте структуру та чинники досвіду в емпіричній філософії Нового часу.

4. Окресліть суттєві "рамки" формування просвітницького культу розуму у філософії XVII-XVIII ст.

5. Розтлумачте філософську позицію «світ як механічна система» (Ф.Вольтер, Ж.Ламетрі).

6. Поясніть, у чому полягало просвітницьке тлумачення теорії суспільного договору.

7. Порівняйте до критичний та критичний періоди у творчості І.Канта.

8. Розкрийте більш детально основні змістовні моменти філософської системи та діалектичного методу Г.Гегеля.

9. До чого зводилася критика німецького ідеалізму у філософській антропології Л.Фейербаха?

10. Наведіть логіку обґрунтування концепції «матеріалістичного розуміння історії» у філософії марксизму.

ЗМІСТОВНИЙ МОДУЛЬ 2

ФІЛОСОФІЯ СВІТУ ЛЮДИНИ У СУЧАСНІЙ

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІЙ ІСТОРІЇ ЛЮДСТВА

ТЕМА 2.1

ЛЮДИНА ТА СВІТ У НЕКЛАСИЧНІЙ ПАРАДИГМІ

ФІЛОСОФСТВУВАННЯ

1 Стисле роз'яснення щодо основних, найбільш цікавих та таких що є складними змістовних моментів та питань – на які слід звернути увагу при вивченні даної теми.

1. Специфіка сучасного філософського дискурсу про світ та людину.

2. Зміна засад філософського мислення наприкінці XIX - поч. XX ст.: перегляд принципів і традицій класичної раціоналістичної філософії та народження нового («некласичного») філософського підходу до світу та до людини.

3. Некласичне «буття людини у світі», замість «буття світу» та «буття людини» класичних епох.

Перше питання.

Наша епоха – це час глибоких соціальних зрушень, пошуку шляхів подолання відчуження людини, звільнення її від усіх видів поневолення, реалізації свободи, справедливості, утвердження непорушних правових і моральних норм співжиття. З одного боку, зроблена спроба побудови соціалізму на основі марксистського вчення, а з другого – йде еволюція капіталізму, в якій разом з тим проявляється і тенденція використання здобутків соціалізму. Все це відбувається не у гармонійних, а у дуже суперечливих і навіть конфліктних формах. Сучасний світ – украй складний і динамічний, у ньому борються, стикаються різні сили й тенденції.

Друга ознака часу – науково-технічна й інформаційна революції, які розпочалися «новітньою революцією у природознавстві» на зламі XIX і XX століть. Відкрилася «неминучість дивного світу», необхідність корінної зміни фізичних понять. Виявилися величезні перспективи освоєння земної і космічної природи, але разом з тим і загрози набували масштабів – екологічні катастрофи і, навіть, у гіршому варіанті, самознищення людства.

Філософія постала перед необхідністю – по-новому осмислити свою споконвічну проблему «людина і світ», і при цьому визначити своє відношення до «класичної» філософії XVII-XIX століть, тобто періоду висхідного розвитку капіталізму, індустріально-ринкової економіки.

Цій філософії були властиві віра у розум – не тільки як у людську здатність раціонального пізнання, але й як у принцип світобудови, влаштування природи і суспільства; віра у прогрес, тобто у поступальний процес реалізації того ж таки розуму в історії людства, у можливість і необхідність здійснення розумної суспільної організації; пізнавальний та історичний оптимізм.

Друге питання.

Новітня наукова революція порушила «класичну» галілеївсько-ньютонівську ясність світорозуміння, а кризові явища у суспільстві, особливо катастрофічні події XX ст. (дві світові війни, експерименти з встановленням тоталітарних, репресивних режимів, невдача «розвинутого соціалізму» і розвал Радянського Союзу) підірвали

«благодушну» віру в історичний розум і прогрес, виявили ілюзорні засади історичного оптимізму.

У філософії почала посилюватися реакція проти класичного раціоналізму; акцент був перенесений на нереалістичний аспект (чи навіть сутність) дійсності. Вже А.Шопенгауер (1788-1860), “предтеча” цього зрушення, сутність світу вбачав не у розумному началі, а у «світової волі», первинній по відношенню до уявлення й розуму; він же був проповідником песимізму і включив у коло європейських філософських ідей буддійське вчення про страждання як сутність людського буття.

Ф.Ніцше (1844-1900), продовжуючи цю лінію, витлумачив «світову волю» як «волю до влади» і став співцем «надлюдини», що втілює у собі цю волю, вітальну (життєву) силу і перебуває «по той бік добра і зла». Ці ідеї у вульгаризованому вигляді були підхоплені німецькими нацистами.

Ф.Ніцше був одним із засновників напрямку, який набув назви «філософії життя» і різні варіанти якого розробляли Г.Зіммель, В.Дільтей, Л.Клагес, О.Шпенглер, А.Бергсон та інші. У ньому реальність визначається як «життя», яке становить органічну цілісність і неперервну тривалість («потік»). У ньому немає протиставлення матеріального і духовного, об'єкта і суб'єкта. Воно не може бути осягнуте науково-раціоналістичними методами (в яких головним є аналіз), а осягається інтуїтивно, через «відчуття».

Якщо «класична» філософія головним началом у людині вважала її свідомість, зокрема розум, то в «кінці віку» (відомий французький вираз «fin de siècle») й у ХХ ст. зростає інтерес до несвідомої сторони людської психіки. Австрійський психіатр і мислитель З.Фройд (1856-1939) розробляє методіку психоаналізу, яка перетворюється її засновником та його послідовниками на розгорнуту психологічну, філософську, культурно-історичну концепцію.

Відштовхуючись від ідей В.Шеллінга і А.Шопенгауера, Е.Гартман (1842-1906) створює свою «філософію несвідомого». Предметом гносеологічних досліджень стають нерациональні форми пізнання – відчуття, сприйняття, інтуїція. Проявляється тенденція до ірраціоналізму – приниження чи навіть повне заперечення можливостей раціонального пізнання, а також до агностицизму – у вигляді тверджень про те, що пізнання обмежене чуттєвим досвідом і в

принципі не здатне проникати у сутність речей: «ignoramur et ignorabimus» («не знаємо і не пізнаємо»).

При визначенні ставлення до сучасної науки, її можливостей, наслідків науково-технічного прогресу виникає протистояння сцієнтизму (лат. scientia - знання, наука) – впевненість у необмежених можливостях науки й її практичних застосувань та антисцієнтизму, який виражає не тільки сумніви у таких можливостях, але й страх перед сучасною наукою і технікою як «демонічними силами», що загрожують благополуччю людини й самому її життю. У руслі соціальної думки це, відповідно, – протистояння технологічного оптимізму, технократизму і технологічного песимізму, антитехнократизму, який знайшов вираз у так званих «антиутопіях» (Е.Зам'ятін, О.Хакслі, Дж. Оруелл).

Можна виділити такі головні проблеми сучасної філософії: витлумачення, осмислення нової, некласичної картини світу, яка створюється сучасним природознавством, і в зв'язку з цим – теретико-пізнавальних, логіко-методологічних питань, аналіз знання і мови; людське буття в оточуючому світі, яке розглядається в усій його своєрідності, повноті й різноманітності проявів.

У сучасній філософії сформувалися різні напрями, відмінні за своїм головним предметом, за типом мислення, вихідними принципами й підходами:

- позитивістський, пов'язаний, головним чином, з точною наукою і орієнтований на властиві їй методи дослідження та зразки тлумачення одержаних даних;
- екзистенційно-антропологічний, зорієнтований на проблеми людського буття і нерідко схильний до ірраціоналізму;
- феноменологічний, предметом дослідження якого є феномен свідомості, її змісту, структури у «чистому» (початковому) вигляді (дослідник при цьому повністю абстрагується від будь-яких натуралістичних і психологічних аспектів проблеми), що зберігає традиційні для цієї форми духовного освоєння світу ідеї й уявлення, оновлюючи й модернізуючи їх.

Відмова від класичних зразків філософського мислення не має бездумного й однозначного характеру: поряд із створенням нових його типів і форм характерною також є орієнтація на збереження й продовження класичних традицій із пристосуванням їх до вимог новітнього часу. Ця орієнтація представлена неокантіанством і

неогегельянством, а у релігійній філософії – неотомізмом та неоавгустинізмом.

Третє питання.

Благодушна віра багатьох людей «класичного», відносно «спокійного» буржуазного суспільства та його ідеологів у «світовий розум» і розумний сенс історії, у прогрес, у традиційні моральні цінності була підірвана кривавою бійнею першою світовою війни 1914-1918 рр. Одним із соціально-психологічних її наслідків було поширення серед певних верств населення цинічно-діляцького ставлення до життя, презирство до моральних норм і заборон, до вимог людяності. Другим виразом тодішніх настроїв був екзистенціалізм з його радикальним розчаруванням в історії, пошуками людиною опори у глибинах власної особистості.

Набагато страшнішою була друга світова війна, розв'язана гітлерівською терористичною диктатурою. Вона забрала життя кількох десятків мільйонів людей і супроводжувалася геноцидом – масовим знищенням цілих етнічних груп, насамперед європейського єврейства. У багатьох чесних людей, переважно із буржуазного і дрібнобуржуазного середовища, інтелігенції, в умовах гітлерівської окупації склалося переконання, що миритися з пануванням грубого насильства, варварства, жорстокості неприпустимо, проти нього необхідно боротися, хоч ця боротьба по суті безперспективна.

Екзистенціалізм, який ідеологічно оформив цей умонастрій, довів його до крайнього парадоксу: саме така трагічна ситуація виявила свою безмірність і абсолютність людської свободи – свободу вибору позиції, лінії поведінки всупереч силі зовнішніх обставин. Але справа була не тільки у катастрофічних подіях.

Поширення бюрократичних методів управління і розростання відповідних державних і наддержавних форм і структур, негативний бік наслідків науково-технічного прогресу, розробка «техніки» маніпулювання людською поведінкою з боку певних політичних і соціальних сил як у «демократичних», так й у «тоталітарних» суспільствах, використання могутньої сили сучасних засобів масової інформації для впливу на свідомість, тенденції стандартизації людей, перетворення їх на своєрідні «гвинтики», нав'язування певних стереотипів потреб і споживання, думок і вчинків, усього «способу життя» і, як наслідок, ознаки «кризи людини», «кризи особистості», почуття протесту проти цих явищ і тенденцій, поєднане з невірою у

перспективи суспільного прогресу, – все це створило ту соціально-психологічну атмосферу, в якій склався і набув популярності (переважно у колах європейської інтелігенції) екзистенціалізм, типова «філософія кризи».

Так, в сучасних умовах осмислюючи буття людини у світі, екзистенціалізм поставив собі за мету повернути людину до самої себе, відновити «справжність» людського існування, його інтимну «самість» (від слова «сам»). При цьому риси особистості були абстраговані від об'єктивних умов, суспільних обставин, поза якими, власне, людське «я» не існує.

До подібної проблематики зверталась і релігійна філософія.

Релігійною називається філософія, основоположні ідеї якої визначені релігійним світорозумінням. Характерним для релігії є мислене роздвоєння світу на світ природний (матеріальний) і надприродний (духовний), який є місцеперебуванням Бога й інших «небесних» істот; вчення про безсмертя індивідуальної душі та про її загробне існування. У релігійній філософії робиться спроба осмислення названих ідей і вчень у категоріях, властивих цій формі світогляду, розробки і обґрунтування їх логічними, раціональними методами. Ця філософія має багатовікову історію.

У період буржуазного розвитку й бурхливого прогресу науки вплив релігії взагалі і релігійної філософії зокрема значно зменшився. Проте з кінця XIX й у XX столітті (в епоху значних зрушень у суспільному житті та соціально-психологічних катаклізмів), знову став поживляватися інтерес до релігії як до засобу розв'язання людських проблем. Релігійно-філософські доктрини, які, здавалося би, відійшли у минуле, здобули «нове дихання», почали переосмислюватись і пристосовуватись до потреб нашого часу і менталітету сучасної науки.

Типовим у цьому відношенні можна вважати виникнення неотомізму – відновленої, модернізованої філософії Хоми Аквінського (Томаса Аквіната, 1225-1274), який у свій час поставив за мету поєднати релігію з наукою тієї історичної доби, примирити віру і розум. Ця філософія розробляється і викладається переважно більшістю католицьких університетів Європи. Найвідоміші представники неотомізму – Д.Мерсьє, Л.Сертіанж, Ж.Марітен, Е.Жільсон, Г.Веттер, І.Блохеньський та інші.

Відповідно до задумів своїх авторів, неотомізм повинен охоплювати всі основні філософсько-світоглядні проблеми і широким

фронтом протистояти матеріалістичним та атеїстичним вченням. Тому він включає, крім названих онтології (метафізики) і космології, також антропологію, гносеологію, соціологію, психологію.

Своєрідним і по-своєму симпатичним явищем була концепція, створена видатним французьким вченим-палеонтологом і антропологом, членом ордена єзуїтів П'єром Тейяром де Шарденом (1882-1955), автором книги «Феномен людини». У цій концепції робиться спроба поєднати релігійну ідею бога-творця і наукове поняття еволюції. Космос, на його думку, перебуває у процесі еволюції, відбувається закономірний перехід від «перед життя» до життя, виникає людина, яка і стає центром подальшої еволюції, єднання людей, їх спільна інтелектуальна енергія спричиняє перетворення біосфери (живої оболонки Землі) на ноосферу, охоплену розумом.

Рушійною силою спрямованої, прогресивної еволюції є «радіальна енергія», яка має психічний характер і відрізняється від «тангенціальної енергії», що зумовлює взаємодію між явищами одного рівня. Космічна еволюція йде від первинного, вихідного стану, який позначається як «точка альфа», до кінцевої мети – «точки омеги»; це, власне, науковий еквівалент релігійного поняття «Бог»; наближенням до цієї мети є стан «наджиття». Таке уявлення про однозначну спрямованість еволюції, про її наперед визначене завершення у певному кінцевому стані називається фіналізмом (від лат. *finis* - кінець).

Ключовим поняттям філософі П.Тейяр де Шардена є поняття «Точка-Омега». У становленні стадії наджиття Шарден значне місце відводить, по-перше, науці, завдяки якій людство продовжує рух решти одухотворених форм у напрямку завоювання матерії, поставленої на службу духові; по - друге, єдності, що гармонізує спільність свідомостей й утворює функціонально одну широку часточку думки у космічному масштабі, однотайно розбудовує Дух Землі. Цей процес мислиться філософом як сполучення не просто «людських мільйонів в шеренгах на парадних майданах», «стандартизованих на заводі», а як конвергенція особистостей у кінцевому стані світу, того психічного концентрування, єдність системи якого збігається з найвищим ступенем гармонізованої єдності.

Для означення центру цієї системи П.Тейяр де Шарден і вводить поняття «Омега», що, як і термін «Дух Землі», є своєрідним символічним образом фольклорної побудови схеми світового процесу, розкриття сходження людини до людства, об'єктивованої форми його

культури – Духу, зворотного розгортання Духу до людства й особи, завдяки чому відбувається збирання не механічної енергії, а особистостей. З огляду на це, як би не тлумачилися поняття «Дух Землі» чи «центр Омега», саме вчення П.Тейяр де Шардена, безумовним залишається турбота про людство і людину. І в цьому полягає дійсний смисл його гуманістичних поглядів.

Головний й суттєвий напрям еволюції сучасної релігійної філософії – це її «антропологізація»: висунення на перший план проблеми людини у світі, підкреслення гуманістичного змісту релігійного вчення, яке, як вважається, може стати дороговказом для розв'язання проблем духовно-морального і соціального життя. У визначальному для релігійного світорозуміння відношенні «людина – Бог» акцент переноситься на людину, її життя, потреби, прагнення та перспективи.

Тенденція гуманізації й соціологізації релігійної думки, зокрема її філософського рівня, наявні і в країнах традиційного впливу православ'я (тут широко використовується спадщина В.Соловйова, С.Булгакова, М.Бердяєва, С.Франка, П.Флоренського та інших відомих філософів і богословів), а також в ісламі та іудаїзмі. «Поворот до людини» – знамення часу. Це стосується як філософської, так і релігійної думки.

2 Завдання на СРС, для самостійного вивчення теми.

1. Класична парадигма філософствування та неklasична парадигма філософствування – сформулюйте ознаки, якими вони відрізняються.

2. Прокоментуйте основні особливості суспільних реалій ХХ та ХХІ століть, що визначили спрямованість та змістовну наповненість новітньої філософії.

3. Проаналізуйте підґрунтя та особливості реакції проти класичного раціоналізму у сучасній ірраціоналістичній філософії (А.Шопенгауер, Ф.Ніцше, З.Фройд й інші).

4. Найбільш знані автори неklasичної філософських концепцій ХХ ст. – назвіть їх, надайте аналіз змісту їх концепцій.

5. Оберіть на власний розсуд літературний або мистецький твір сучасного світу, що має виражений філософський сенс – і прокоментуйте його.

6. Філософський постмодернізм сучасного світу: імена, твори, філософський зміст.

7. Покажіть зв'язок науково-технічної та інформаційної революції зі світоглядними змінами людини і суспільства за новітньої доби історії людства.

8. Розтлумачте суть зміни контексту взаємовідносин «людина – Бог – світ» у сучасній релігійній філософії.

9. Покажіть особливості захисту й оновлення класичних філософських традицій у неотомізмі (Ю.Бохенський, Ж.Мартін, Т. де Шарден), неокантіанстві (О.Лібман, Г.Коген), неогегельянстві (Б.Кроче, Ж.Іпполіт, Дж.Ройс).

10. Людина Новітнього часу має некласичну картину світу. Некласична релігія, зокрема, сучасного світу та для сучасної людини – прокоментуйте.

11. Перспективи людської цивілізації на ХХІ століття: якими їх бачить сучасна філософська думка.

ТЕМА 2.2

ЛЮДИНА У СВІТІ НОВІТНЬОГО ЧАСУ (XX-XXI СТ.): ФІЛОСОФСЬКІ ОБРІЇ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ

1 Стисле роз'яснення щодо основних, найбільш цікавих та таких що є складними змістовних моментів та питань – на які слід звернути увагу при вивченні даної теми.

1. Людина та світ Новітнього часу: основні філософські характеристики сучасної картини світу та філософські координати життєдіяльності сучасної людини.

2. Західна філософія ХХ ст.: феноменологія, екзистенціалізм, герменевтика, постпозитивізм, фрейдизм й ін.

3. Філософія постмодерного світу (з кінця ХХ ст.). Деякі філософські аспекти буття людини у сучасній цивілізації ХХІ ст.

Перше питання.

Набуття реальністю характеристик полікультурності, інформаційності, віртуальності проблематизує сферу досвіду і з необхідністю призводить до зміни картини світу.

Появу нової картини світу і світоглядів дослідники пов'язують із новоевропейськими зрушеннями у науці, мистецтві та релігії. Зокрема,

цими передумовами постають наступні явища: становлення експериментальної науки із домінуванням методу над предметом дослідження; входження мистецтва в обрій естетики; розуміння людської діяльності як культури, що розкривається у реалізації цінностей шляхом культивування вищих людських вартостей; десакралізація світу. Останнє характеризує процес звільнення людини від обов'язковості істини християнського одкровення і від церковного вчення, звільнення себе самій собі.

Картина світу як інтегративний образ знань щодо гносеології, космології, живої і неживої природи, людини, суспільства є постійно змінюваною і не є ідентичною живій картині, що виникає при безпосередньому сприйнятті речей і явищ, оскільки у ньому фіксується вигляд речей і явищ у поєднанні з системою їх значень, що складаються у культурі. Картина світу втілює широку панораму дійсності, яка виходить далеко за межі особистого світу індивіда, його власного досвіду, безпосередніх вражень і відчуттів. Формування картини світу детерміноване еволюцією наукової, соціальної і культурної сфер суспільства.

Класична філософія заклала відповідь, яка ґрунтувалася на ідеї когнітивної раціональності – як спроможності людини за допомогою теоретичного мислення фіксувати зовнішній незалежний об'єктивний світ і відповідно на «розумних засадах» культивувати своє життя, суспільство, природу. На противагу такому трактуванню некласична філософія у феноменологічній, структуралістській традиціях долає незалежність об'єктивного світу і людської свідомості.

Постулюється ідея існування особливої надіндивідуальної сфери світу людського буття, яка відмінна не тільки від світу природи, а й від суб'єктивного світу окремої людини.

Відповідна позиція розкривається німецьким феноменологом Е.Гуссерлем у завершальній прижиттєвій публікації – «Криза європейських наук і трансцендентальна феноменологія». Мислитель запроваджує поняття «життєвий світ», яким окреслюється світ, взятий в його значущості для людини, горизонт людських потреб, турбот, цілей, взаємин і бажань, втілованих певним чином у тій чи іншій формі у предметах, реаліях і зв'язках людської культури. Життєвий світ розглядається Е.Гуссерлем як універсум анонімно сформованих інтерсуб'єктивних смислів, відносин, апріорних щодо різноманітності

свідомих, зокрема наукових, схематизації людської діяльності й мислення.

Фактично, можна стверджувати, що об'єктивний світ як наукове знання неklasична філософія не заперечила, але порушила ідею первинності щодо його впливу на формування життєвої позиції людини, її принципів і цінностей. На протигагу цьому постулюється світ парадоксальної інтерсуб'єктивності як частина світу, що охоплює всю сукупність об'єктивного і, водночас, конституює світ як такий.

У сучасній соціальній філософії ідея обумовленості досвіду як визначеної практики соціальних агентів розкривається у соціальній топології французького соціолога П.Бурдьє. Згідно П.Бурдьє, сприйняття соціального простору виникає у результаті подвійного структурування на об'єктивному (як побудова зв'язків об'єктивного світу) і суб'єктивному (як побудова зв'язків символічного світу) рівнях.

Узагальнюючи відповідні трактування неklasичної філософії, можна стверджувати, що основними джерелами світогляду сучасної людини є безпосереднє споглядання очевидного та соціокультурний досвід, несвідомо переведений у форму внутрішнього досвіду індивіда.

Загалом, у особливостях буття сучасної людини розкривається специфіка її світогляду, у цьому потрібно вбачати складність сфери досвіду як спроможність самостійно формувати свою життєву позицію на силовому перетині індивідуально-особистісного і соціально-культурного, свідомого і несвідомого, національного і глобального, традиційно-консервативного і творчо-інноваційного, монологічного і діалогічного вимірів світу (сущого).

Друге питання.

Для західної філософії ХХ ст. характерним є екзистенційно-антропологічне спрямування з центральною проблемою людини – її сутності й існування, буття у світі, можливостей і перспектив, свободи і відповідальності. На це вказує сама назва напрямку: екзистенція (лат. *extentia*) – існування, антропос (грец. *antropos*) – людина. Йому властива більш або менш виражена ірраціоналістична тенденція, бо її прибічники вважають, ніби специфіка людського буття не може бути осягнута і виражена науково-раціоналістичними засобами. Звідси – характерний зв'язок (особливо для екзистенціалізму) швидше з мистецтвом, ніж з науковим мисленням.

Ідейними попередниками екзистенціалізму («філософії існування») були датський філософ і теолог Е.Гуссерль. Посеред більш

віддалених його предтеч можна назвати ранньохристиянського богослова і філософа Августина (354-430), а також французького мислителя Б.Паскаля (1623-1662). Але в основному екзистенціалізм був породженням складного і трагічного ХХ ст. – з його гострими суперечностями й конфліктами, катастрофічними війнами, широкомасштабним насильством над людьми, нестримним науково-технічним прогресом, який виявився не тільки благом, але й джерелом великих небезпек.

Дві великі «хвилі» екзистенціалізму, в одній з яких відому роль відіграли німці (М.Хайдеггер, К.Ясперс), а в другій – французи (Ж.-П.Сартр, А.Камю, Г.Марсель) не випадково пов'язані з катастрофічними подіями століття – світовими війнами.

Поняття «екзистенція» («існування») у М.Хайдеггера – «Dasein» («наявне буття», «тут-буття») не виражає якихось об'єктивних характеристик людини. Воно виражає «для-себе-буття» – переживання людиною свого справжнього, індивідуального, єдиного і неповторного, самотнього, часового і тимчасового, скінченого, приреченого на смерть існування.

Дослідження «онтологічної структури» людського буття, при якому застосовується метод гуссерлівської феноменології (розгляд феноменів свідомості, звільнення від усього емпіричного), приводить до виявлення вихідних, початкових визначень («екзистенціалів»), які по суті є емоційно-психологічними станами: «турбота», «тривога», «страх» і т.ін., їх коріння – у тимчасовості існування. Поняття часу в екзистенціалізмі є дуже суттєвим. Німецький екзистенціалізм заявив про себе працею М.Хайдеггера «Буття і час» (1927). Екзистенціальний час – це не зовнішній, об'єктивний (математичний, фізичний, космічний) час, це час, що переживається, це час, спрямований від народження до смерті.

До антропологічного напрямку сучасної філософії відносяться також філософська антропологія (у спеціальному значенні терміна), персоналізм, фрейдизм.

Філософська антропологія – це напрямок, який виник у 20-х рр. ХХ ст., тобто приблизно у той же час, що й екзистенціалізм, і, подібно до останнього, пов'язаний ідейною наступністю з «філософією життя». Засновниками і представниками філософської антропології були М.Шелер, Г.Плеснер, А.Гелен, Е.Ротхаккер, М.Ландман, Е.Хенгстенберг та інші.

Це вчення прагне до цілісного осягнення людини в усій специфіці її буття, її місця у Космосі, поєднуючи при цьому філософський підхід із конкретно-науковим. Проголошена М.Шелером програма цілісного вивчення людини залишалася не реалізованою.

Із самого початку філософська антропологія поділилася на низку течій, кожна з яких виділяла яку-небудь одну із специфічних особливостей і властивостей людини – біологічну, психічну, культурну, релігійну тощо.

Так, М.Шелер, продовжуючи традицію, яка йшла ще від Августина, вважав, що найсуттєвішою рисою людини є надприродний дух, орієнтований на абсолютні цінності. А.Гелен бачив першопричину специфіки людини в її «біологічній недосконалості», відсутності природженої пристосованості до певних умов існування, яка властива тваринам, внаслідок чого людина змушена створювати свій особливий, відмінний від тваринного світ, спосіб життя й є «відкритою світові», діяльною істотою. Це продовження думки Ф.Ніцше, що людина – це тварина, яка ще не визначилася, тому й містить у собі необмежені можливості. У М.Ландмана і Е.Ротхаккера людина – це істота, яка є продуктом певної культури, її «об'єктивного духу», яка й сама творить культуру.

Персоналізм можна віднести до релігійно-антропологічних вчень кінця XIX-XX ст. Серед авторів персоналістичних концепцій – американці У.Хокінг, Е.Брайтмен, Р.Т.Флоеллінг, французи Е.Муньє, Ж.Лакруа, М.Недонсель, П.Рікьор, росіяни М.Бердяєв, Л.Шестов, М.Лоський та інші.

Основна категорія цієї філософії – «персона», «особистість», яка визнається первинною стосовно матеріального буття. Світ уявляється як сукупність «персон», що нагадує монадологію Г.Ляйбніца. Вищим, вихідним особистісним началом є Бог. Особа людини співвіднесена з вищою особою – Богом-творцем. Особа (особистість) проявляє себе не тільки у пізнанні, а насамперед у вільному самовизначенні, в активній творчій діяльності, зокрема, митців у мистецтві, до якого у персоналізмі особливий інтерес.

Фрейдизм – вчення, засновником якого був австрійський вчений і мислитель З.Фройд (1856-1939). Як лікар-психіатр З.Фройд досліджував причини і методи лікування неврозів. Для цього він розробив метод психоаналізу, та, зрештою, прийшов до дуже широких філософських узагальнень.

Згідно з фрейдівською концепцією, у структурі особистості виділяються три елементи: «Воно» (лат. Id) – неусвідомлена і «передсвідома» сфера психіки; «Я» (Ego) – її свідомий рівень і «над-Я» (Super-Ego), в якому виражаються вимоги суспільства до людини, що обмежують або забороняють її інстинктивні потяги та бажання. Внаслідок дії цих вимог і заборон виникають психологічні механізми «цензури», «витіснення» та інші, якими забороняються потяги, інстинкти не допускаються у свідомість, а витісняються у сферу несвідомого. Проте вони не зникають, а проявляються у вигляді сновидінь, обмовок, описок, неврозів, а також у «сублімованих» (лат. *sublimatio* - возгонка, піднесення), ушляхетнених формах, таких, як художня творчість. Головним і визначальним інстинктивним потягом людини З.Фройд вважав сексуальний, а пізніше розвинув вчення про два протилежні потяги – до життя (ерос) і до смерті (танатос).

З.Фройд, напевно, без достатньої підстави виходив з думки про визначальну роль неусвідомленого стосовно свідомості. Свої уявлення про динаміку людської психіки він намагався застосувати до пояснення соціальної психології і культурно-історичних явищ. Як різновид колективного неврозу, він розглядав релігію.

Його послідовники К.Г.Юнг, А.Адлер, О.Ранк, В.Рейх, Е.Фромм, К.Хорні, Г.Салліван, Г.Маркузе (неофрейдисти) вносили істотні корективи у вчення основоположника фрейдизму.

Так, К.Юнг (1875-1961) розробив вчення про «колективне несвідоме», яке становить глибший рівень психіки, ніж індивідуально несвідоме і в якому зберігаються «архетипи» – першообрази, що склалися ще в період становлення людської культури. Е.Фромм (1900-1980) досліджував взаємодію між психічними і соціальними факторами, пропонував методи «соціальної терапії» для «оздоровлення» суспільства. Як у самого З.Фрейда, так й у його послідовників (фрейдистів і неофрейдистів) наявна тенденція психолізації людської сутності і відповідне трактування співвідношення психологічного і соціального.

Також у сучасній філософії варто звернути увагу на такі напрями як герменевтика та постпозитивізм (представлений переважно аналітичною та лінгвістичною філософією). Ці течії також варто розглядати як антропологічно орієнтовані, оскільки центром їх досліджень є мислення і мова, явище нерозривно пов'язані з власне людською сутністю.

Герменевтика – за широким розумінням є філософською теорією інтерпретації.

Загальнофілософська проблема герменевтики вперше була розроблена німецьким протестантським теологом Ф.Шлейєрмахером (1768-1834) та істориком культури, філософом В.Дільтеєм (1833-1911).

У Ф.Шлейєрмахера герменевтика мислиться як мистецтво розуміння чужої індивідуальності. Основне завдання герменевтичного методу – зрозуміти автора і його текст краще, ніж він сам розумів себе і своє творіння. Предметом герменевтики виступає насамперед вираз, а не зміст, тому що саме вираз є втілення індивідуальності.

Концепція В.Дільтея полягає у такому. Те, що людина знаходить в іншому, вона знаходить у самій собі як переживання; те, що вона сама переживає – може знайти в іншому через розуміння. Звідси – розуміння визначається як само розуміння, оскільки у прояві чужої індивідуальності не може бути нічого такого, чого б не було в індивіда, який пізнає. Тобто, виходить замкнуте коло: інтерпретатор може побачити у матеріалі, який пізнається, лише те, що вже є в ньому самому. Розірвати це хибне «герменевтичне коло» можна, на думку Ф.Шлейєрмахера і В.Дільтея, шляхом встановлення гармонії між двома духовно-душевними світами автора та інтерпретатора.

Останні розробки щодо проблеми інтерпретації і розуміння належать Г.Гадамеру, Ю.Хабермасу, А.Лоренцу, П.Рікьору, К.Апелю та ін. Німецький філософ Г.Гадамер (1900-1987) розуміє герменевтику не просто як метод гуманітарних наук, але й як вчення про буття, як онтологію. Він надав герменевтиці універсального значення, а проблема розуміння стала головною у філософії.

Філософська герменевтика останнім часом набула широкого розповсюдження у світі. Пояснюється це тим, що труднощі пошуку істинного смислу людського буття та шляхи вирішення протиріч сучасного світу ця філософія замінила пошуком інтерпретацій з активним використанням при цьому конвенціоністської семантики. Фактично текст, мова перетворилися в альфу і омегу філософської герменевтики.

Постпозитивізм (Т.Кун І.Лакатос Ст.Тулмін М.Полані П.Феєрабенд та ін.) – досліджує науку в історичних і соціокультурних контекстах на основі раціональної реконструкції логіки її розвитку, реабілітуючи епістемну значущість метафізики та відходячи від ідеї демаркаціонізму.

Його безперечною заслугою є спростування епістемного нормативізму, обґрунтування конкретно-історичного характеру методологічних стандартів доведення гносеологічної обмеженості принципів монізму та кумулятивізму, а відтак утвердження пізнавальної значущості принципу плюралізму і розкриття змісту динаміки теорії обґрунтування взаємозумовленості емпіричного і теоретичного рівнів пізнання, контексту відкриття та контексту обґрунтування знання, аналіз особливостей поведінки вчених у тих чи інших гносеологічних ситуаціях, зокрема в умовах криз у науці.

Тому некоректно стверджувати, що постпозитивісти робили багато гучних заяв, але досягли незначних результатів. Після постпозитивізму у дослідженнях науки вже не можна було оминати проблеми її людиновимірності, комунікативно-організаційні аспекти, історичні та соціокультурні контексти.

Третє питання.

Наприкінці ХХст. й на початку ХХІ ст. людство опинилося на порозі великих змін. Вже сьогодні можна простежити деякі майбутні контури розвитку світової цивілізації: небачені можливості інформаційних технологій, нових способів комунікацій, прискорену інтеграцію світу, його різноманітність і багатополярність.

Перед кожною країною постала проблема вибору: як увійти у майбутню цивілізацію і зайняти у ній гідне місце, забезпечити вищу якість життя і розвиток особистості? Вибір шляху розвитку завжди передбачає визначення певних світоглядних орієнтирів, у формуванні яких важливу роль відіграє філософське мислення.

Кардинальним соціальним змінам, як правило, передує напружений філософський пошук, спрямований на виявлення глибинного сенсу людського буття та його цінностей.

Чим вищим є рівень історичного розвитку й чим нагальнішим є вирішення суспільних проблем, тим відповідальнішою стає роль філософії. Вона становить світоглядну і методологічну основу пошуку засобів і напрямів руху до майбутнього, розкриває соціальні риси найбільших ускладнень, попереджує про небезпечну ілюзію недооцінки складнощів соціальних перетворень.

Нині у центрі філософії стоять проблемні ситуації, породжені людською цивілізацією у ХХ ст.

По-перше, проблема виживання, зумовлена вступом людства в ядерну епоху. Сьогодні відвернення ядерного самогубства стало

ціннісною установкою, з якою мають порівнюватися будь-які програми організації та перебудови суспільного життя.

По-друге, глобальні екологічні проблеми і зумовлена ними необхідність радикальних змін у ставленні людей до природного середовища. Для сучасної філософської свідомості стало вірогідним те, що головні аспекти людського буття – існування людини як частини природи й як діяльної істоти, яка перетворює природу, перебувають у діалектично суперечливій залежності. У наш час ця суперечність набула конфліктного характеру, оскільки сучасний техногенний тиск на природу створює небезпеку виродження біосфери, а отже, загрожує і людству.

По-третє, внаслідок прискорення соціального розвитку у ХХ ст. надзвичайно гостро постала проблема людських комунікацій, спілкування, подолання відчуження людини від породжених нею соціальних умов життя. Ускладнення соціальних процесів і розширення поля людських комунікацій часто спричинює посилення стресових навантажень, дегуманізацію соціальних зв'язків.

Ці та інші життєві проблеми сучасності мають світоглядний характер, і тому трансформуються у постановку тих філософських питань, які кожна епоха по-своєму формулює і вирішує: питання сенсу людського буття, призначення людини, проблеми волі, справедливості, моралі тощо. Завдяки певній відповіді на такі й подібні до них запитання людина (і людство) напрацьовують матеріал для власного самоусвідомлення, певні орієнтири своєї життєдіяльності та розвитку.

Ніколи у минулому людина не володіла такими знаннями, не була настільки технічно озброєною і могутньою, як тепер, але ніколи вона не була настільки вразливою і розгубленою перед глобальними і локальними проблемами.

Така суперечність та складність буття людини і суспільства у ХХ - на початку ХХІ століть зумовили велику різноманітність філософських напрямків, течій і шкіл.

У класичній філософії склалися два головних напрямки: раціоналістичний (неокантіанство, неогегельянство, неотомізм, марксистська філософія) і емпіричний (позитивізм, неопозитивізм, постпозитивізм, структуралізм, герменевтика та ін.). У сучасній некласичній філософії головним напрямом є ірраціоналізм – напрям, основними течіями якого є філософія життя, філософська антропологія,

фрейдизм і неофрейдизм, екзистенціалізм, феноменологія, релігійна філософія, постмодернізм тощо.

2 Завдання на СРС, для самостійного вивчення теми.

1. Покажіть плюралізм течій сучасної філософії.
2. Оберіть будь-яку із філософських течій світу ХХ-ХХІ століть та надайте щодо неї більш детальний аналіз.
3. Проаналізуйте передумови критичного перегляду принципів і традицій класичної філософії кінця ХІХ - початку ХХ ст.
4. Ф.Ніцше як один із засновників некласичної філософії ХХ ст. – тезисно охарактеризуйте основні змістовні моменти його філософії.
5. Розтлумачте проблему раціонального та ірраціонального: ірраціоналістичний і містичний підхід філософії (А.Шопенгауер, Ф.Ніцше, В.Дільтей).
6. Філософські проблеми психоаналізу (З.Фройд, К.Г.Юнг, Е.Фромм): основні змістовні аспекти.
7. Екзистенціальна філософія та її різновиди (С.К'єркегор, М.Хайдеггер, А.Камю, Ж.-П.Сартр, К.Ясперс) щодо проблематики: життя і смерть, сенс існування, проблема свободи.
8. Розкрийте проблему знання і мови у сучасній філософії.
9. Концепт «мовні ігри» у філософії ХХ століття – розкрийте його суть більш детально.
10. Філософський постмодернізм сучасного світу: імена, твори, філософський зміст.
11. Постпозитивізм (К.Поппер, І.Лакатош, П.Фейєрабенд): які суттєві змісти він вносить у наукове пізнання сучасного світу.

ТЕМА 2.3

ЛЮДИНА-СУСПІЛЬСТВО-СВІТ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ФІЛОСОФІЇ

1 Стисле роз'яснення щодо основних, найбільш цікавих та таких що є складними змістовних моментів та питань – на які слід звернути увагу при вивченні даної теми.

Перша чверть ХХ ст. ознаменувалась випробуваннями не тільки для української філософської думки, але й для українського народу

взагалі. Революції, Громадянська і Перша Світова війни зумовили хвилі міграції, які підживили українську діаспору у світі. Увага філософів української діаспори переважно зосереджувалась на проблемах політичної філософії, історії української філософії (Дмитро Чижевський, Тарас Закидальський), національної ідеї (Іван Мірчук, В'ячеслав Липинський, Дмитро Донцов).

Дмитро Донцов (1883-1973) – автор творів «Націоналізм» (1927), «Хрестом і мечем» (1967), ідеолог українського інтегрального націоналізму. Як провідний член УСДРП, Д.Донцов скоро виробив собі ім'я популярного соціалістичного публіциста, а коли заходами української фракції в Другій Державній Думі, в березні-червні 1907 р. у Санкт-Петербурзі почала виходити газета «Наша думка», став одним із її редакторів. Д.Донцов був першим головою Союзу Визволення України (СВУ), заснованого 4 серпня 1914 р., ще до початку Першої світової війни. Наприкінці 1914 р. Д.Донцов залишив посаду голови СВУ та разом із дружиною Марією Бачинською переїхав до Берліна, де очолив Українську інформаційну службу. Робота на ниві політичного інформування про Україну стала основною на наступні шість років. Постійно у Берліні інтегральний націоналіст перебував до 1916 р., лише на короткий час виїздив у справах до Швеції. У своїх теоретичних поглядах Д.Донцов пройшов еволюцію від прийняття соціалістичних та марксистських ідей до їх повного заперечення. Обґрунтував ідею українського націоналізму, відстоював засади крайнього войовничого християнства, ідею незалежності України, ідеологічно обґрунтував діяльність Організації Українських Націоналістів. Для гострополемічних публіцистичних творів Д.Донцова характерна пристрасна аргументація без будь-яких компромісів. Тривалий час його ідеологічні засади зустрічали критику з боку демократів і церковно-релігійної громадськості за волюнтаристський і пантеїстичний монізм.

Дмитро Чижевський (1894-1977) – найвідоміший у діаспорі дослідник історії української філософії, історії, літератури, естетики. У творах «Історія філософії на Україні» (1926) «Філософія Григорія Сковороди» (1934) – відносить до української філософії мислителів з ознакою їх участі у творчому процесі національної інтелектуальної традиції. Один з перших визначив емоціональність, ліризм, гумор та інші риси української ментальності.

Іван Мірчук (1891-1961) – філософ. Народився у м. Стрий на Львівщині. Закінчив Віденський університет. Доктор філософії (1914). У роки першої світової війни – офіцер австрійської армії. Від 1919 р. – емігрант (Відень). Доцент (1921), професор (1925), ректор (1947-1948, 1950-1961) Українського Вільного університету (Прага – Мюнхен), водночас науковий співробітник (1926-1930) і директор (1931-1945) Українського Наукового інституту (Берлін), викладач німецької Господарської вищої школи (1931-1945). З 1954 р. – науковий співробітник Інституту вивчення СРСР (Мюнхен), редактор журналу «Sowjet studien». Учасник гетьманського руху. Член НТШ (голова філософсько-історичної секції Європейського відділу), член Української Вільної Академії, член-кор. Баварської Академії наук, член Німецького товариства ім. Канта, член Античної Академії (Мюнхен) та інших. І.Мірчук є науковцем і організатор української науки у діаспорі (зокрема, у 1950 р. домігся від уряду Баварії офіційного визнання наукових ступенів та дипломів Українського Вільного університету). Науковець спочатку спеціалізувався у галузі грецької етики, з кінця 1920-х рр. вивчав світогляд слов'ян, передусім українців, досліджував особливості слов'янської, насамперед української «духовності» і філософії.

В'ячеслав Липинський (1882-1931) був фундаментальним автором і членом Українського наукового інституту в Берліні і дійсним членом Наукового товариства ім. Т.Шевченка у Києві. В.Липинський – засновник та ідеолог нового українського монархізму, обґрунтуванню якого присвятив свою видатну публіцистичну роботу «Листи до братів-хлеборобів». Одним із перших обґрунтував необхідність побудови української держави, показавши залежність інтересів народу від того стану, в якому ця держава перебуває. На думку президента інституту ім. В.Липинського у Філадельфії Я.Пеленського, «В.Липинський – один з провідних українських істориків, мабуть, найоригінальніший український політичний теоретик, соціолог та ідеолог ХХ ст.», який починав свою діяльність як консервативний демократ, потім став корпоративним консерватором і гетьманським-монархістом, а закінчив як незалежний конституційний консерватор.

Визначну роль на розвиток сучасної філософської думки в Україні зіграла революційно-романтична течія, що сформувалась на початку ХХ ст. та об'єднувала вчених, поетів, письменників, філософів, громадсько-політичних діячів (Михайло Грушевський, Павло Тичина,

Остап Вишня, Микола Куліш, Іван Микитенко, Володимир Винниченко, Микола Хвильовий, Микола Скрипник та інші).

М.Грушевський (1866-1934) – видатний учений і політичний діяч, прихильник історико-соціологічного методу, розробленого Е.Дюркгеймом, М.Вебером та іншими європейськими соціологами. В основу методології дослідження історичного процесу поклав метод індукції на базі сукупності біологічних, економічних, психічних факторів. Суб'єктом історичного процесу вважав народ як національну індивідуальність і національну цілісність. Глибинні фактори людської життєдіяльності визначають смисл історії народу і видатної особи. Потреба у національному самовизначенні зумовлює характер міжнаціональних відносин: вони мусять будуватися на принципах свободи і суверенітету кожного народу. Однодумцем М.Грушевського був В.Винниченко.

В.Винниченко(1880-1951) – видатний український письменник, публіцист, політичний та громадський діяч, член Української соціал-демократичної партії, у червні 1917 р. був Генеральним секретарем Центральної Ради. Незабаром емігрував до Австрії. Автор філософії щастя, яке досягається узгодженістю (конкордизм) елементів буття: стан коли людина сягає злагоди та рівноваги між різними цінностями – багатством, славою, любов'ю, розумом тощо. Для досягнення щастя необхідно встановити колективну власність і суспільний лад колекторатії. Погляди В.Винниченка є глибоко гуманістичними.

В.Вернадський (1863-1945) народився у Санкт-Петербурзі, дитинство провів в Україні. Вчений-натураліст, мислитель-енциклопедист, засновник генетичної мінералогії, геохімії, радіотехніки, засновник біохімії, вчення про біосферу й її перехід у ноосферу, теоретик наукознавства і перший президент Української Академії Наук (1918-1921). Досліджуючи феномен живої речовини, показав, що вона є продуцентом біогеохімічних енергій. З появою *Homo sapiens* виникає новий вид енергії – «енергія людської культури». Потенції нового виду енергії обумовлюють перетворення біосфери на ноосферу, «царства живої речовини – на царство розуму», стихійно-природного процесу – на свідомий, біологічно залежного виду *Homo sapiens* – на автотрофний, який вийде в інші світи. Вчення В.Вернадського відповідне теорії К.Маркса. Також він критикував більшовиків за непотрібні жорстокості. Релігійність мислителя мала гностичну природу. Він одночасно був і русофілом і українофілом.

Українська академічна філософська думка зосереджується переважно в товаристві, відомому як львівсько-варшавська школа (К.Айдукевич, Т.Котарбінський, Я.Лукаsevич, К.Твардовський та ін.). Найбільш актуальними напрямками досліджень були логіка, психологія, теорія пізнання. Більшість членів цієї школи відстоювали позиції неокантіанства, неопозитивізму, махізму, неотомізму.

У 1920-30-ті рр. багато й плідно працює Володимир Юринець (1892-1937). Закінчив Віденський університет. У Парижі захистив докторську дисертацію. У 1925 р. очолив Інститут філософії. Творчо досліджував проблеми історії, філософії, соціології, естетики, культури. Йому належать твори: «Едмунд Гуссерль», «Фрейдизм і марксизм» тощо. У 1936 р. репресований, реабілітований посмертно.

Густав Шпет (1879-1937) – філософ, психолог, розстріляний за рішенням «трійки» НКВС у жовтні 1937 р. Він наполягав на тому, що філософія придатна для розв'язання завдань практичної дійсності та пізнання. «Позитивна філософія» реалістична, об'єктивна, раціональна і реалізується у чіткому і послідовному аналізі синтетичних форм свідомості, втілених у науці, мистецтві, мові. Г.Шпет заклав основи вчення про універсальний характер словесного знаку. Йому належить пріоритет у розробці деяких засад герменевтики як методології гуманітарних наук.

Про радянську філософію ми маємо говорити, згадуючи інтелігентів, що народилися наприкінці XIX - початку XX ст. і здобули освіту у найкращих викладачів свого часу, згадуючи світочів, праця яких уможливила участь радянської філософії (в найкращому розумінні цього словосполучення) у світовому полілозі. Йдеться про велику роботу із систематизації історії філософії, естетики, історії культури О.Лосева, Д.Чижевського, історії філософії і логіки В.Асмуса, про розвиток матеріалістичної діалектики Е.Ільєнковим, М.Ліфшецем, дослідження феноменів діяльності і свідомості Е.Ільєнковим, М.Мамардашвілі, дослідження діалогічності мислення, розуму і самої події буття М.Бахтіним, про антропологію С.Франкла й інше.

Відродження філософської думки в Україні пов'язане з «відлигою», що наступила у другій половині 50-х рр. XX ст. П.Копнін (1922-1971), талановитий вчений, видатний організатор науки, очолив кафедру філософії Київського політехнічного інституту, потім Київського державного університету, нарешті – Інститут філософії Академії Наук України. Навколо П.Копніна гуртується творча

інтелігенція: Ігор Бичко, Сергій Кримський, Мирослав Попович та багато інших. Їх наукові колективні дослідження «Проблема мислення у сучасній науці» (1964), «Логіка наукового дослідження» (1965) та низка інших. Київське десятиліття (1958-1968) у творчості П.Копніна, присвячене проблемам логіки, теорії пізнання, методології науки, вельми плідно. Виходять його монографії «Діалектика як логіка», «Гіпотеза і пізнання дійсності», «Ідея як форма мислення», «Вступ до марксистської гносеології», «Логічні основи науки», багато статей. Принципово новий і важливий антропологічний поворот у філософії П.Копніна, який спрямував філософію не на вивчення незалежних від людини об'єктивних законів природи та суспільства, а на те, що залежить від людини, що освоюється людиною в процесі осмислення світу, прагне осягнути природу наукового знання у контексті сукупного людського досвіду. Сформувався плідний філософський напрямок; світоглядно-гуманістична проблематика, питання філософії, культури, дослідження яких продовжено українськими філософами 1970-80-х рр.

Тоді ж відокремився й інший напрямок, пов'язаний з історико-філософськими дослідженнями, осмисленням проблем людського буття. Школа філософа В.Шинкарука досліджує проблеми діалектики, логіки та теорії пізнання, спираючись на німецьку класичну філософію. Велика група філософів – Микола Тарасенко, Олександр Яценко, Олексій Плахотний, Ігор Бичко та інші зосередили увагу на проблемах людського буття. Значна група філософів працює над питаннями історії філософії України.

У 1990-і рр. пріоритет віддається філософським дослідженням, присвяченим історії України та її культури, актуальним питанням становлення незалежної суверенної Української держави. Видаються журнали «Філософська і соціологічна думка», «Політична думка», «Віче», «Філософські студії» тощо. Публікуються підручники та навчальні посібники з філософії. Над проблемами філософії працюють вчені в усіх регіонах України.

Найактуальніші теми філософських досліджень в Україні на межі ХХІ ст. стосувались переосмислення предмету філософії та її методу, дослідження проблематики різних розділів філософії – метафізики, епістемології, логіки і філософії науки, практичної філософії (у т.ч. філософії цінностей та етики), політичної філософії, естетики і філософії мистецтва, філософії релігії.

Тенденції та підходи, що мають місце у найсучаснішій українській філософії, в більшості своїй перегукуються із українським філософствуванням минулих століть. Так, екзистенційно-антропологічна тенденція, за якою вихідною позицією у розумінні філософії є людське буття (екзистенція), є природною щодо притаманного українській філософії кордоцентризму. Феноменологія, екзистенціалізм і філософська антропологія стали натхненням цієї тенденції. Представлена вона багатьма публікаціями та підручниками з філософії – В.Нестеренка «Вступ до філософії: онтологія людини» (1995), Г.Горак «Філософія. Курс лекцій» (1997), Н.Хамітова «Історія філософії. Проблема людини та її меж» (2006), Г.Волинки, В.Гусева, Н.Мозгової, І.Огородника, Ю.Федіва «Історія філософії в її зв'язку з освітою» (2006), «Історія філософії: підручник» у 2 т. за ред. В.Ярошовця (2008), В.Пазенок «Філософія: навчальний посібник» (2008). Найпомітнішим є доробок В.Табачковського (з 1997 р. він був головою Антропологічного фонду) та його колег, а також філософів, які поділяли цей підхід (Г.Шалашенко, А.Дондюк, Г.Ковадло, Є.Андрос та інші).

У межах екзистенційно-антропологічної тенденції заперечується есенціалістське розуміння природи людини. Але сьогодні вже зрозуміло, що оцінка есенціалізму значною мірою залежить від того, який зміст вкладається у поняття «суть». У книзі «Людина в есенційних та екзистенційних вимірах» (2004) обстоюється виправдана позиція взаємо доповнювання цих двох підходів.

Аналітична тенденція сучасної української філософії виявляє себе в полі аналізу різних підходів до розв'язання філософських проблем. Саме в її лоні сформувався розуміння філософії як ланцюгу тематичних дискурсів, що відіграють свою роль у суспільному середовищі. Цей підхід акцентує відповідальність філософів за висунення ними в цілісне смислове поле суспільної комунікації цінностей-смислів, адже останні здатні забезпечити як відносну цілісність суспільно-культурних утворень, так і їх трансформацію. Прикладом такого підходу є книга М.Поповича «Раціональність і виміри людського буття».

Сучасному українському дискурсу притаманне відношення до філософії як до осмислення. Поняття «смісл» і протиставне йому «абсурд» є граничними у філософському аналізі. У праці «Запити філософських смислів» (2003) С.Кримський розглядає філософію як

різновид осмислення. Автор зауважує, що під тиском антропологічної проблематики предмет філософії «змінюється у напрямі персоноцентризму, граничних питань людинознавства взагалі». За його словами, «фундаментальним завданням філософії є смислосудівництво життя та діяльності людини, що, взагалі, і визначає стратегію формування духовності людей. Філософія забезпечує єдність культури та її зв'язок з наукою, тобто виконує інтегративну функцію».

Важливе місце у сучасному українському дискурсі займає також підхід, провідну роль в якому відіграє осмислення світу під кутом зору внутрішнього досвіду особи. Цей напрям мислення знаходиться в опозиції до позитивізму і аналітичної філософії загалом: він кордоцентричний, націлений на відкриття «істин серця». До нього належать автори, які у літературознавстві, мистецтвознавстві вийшли на філософські рубежі – Є.Сверстюк, О.Забужко та інші.

Актуальними також є розмови про практичність філософствування. Воно має бути націленим на розв'язання гострих проблем (етичних, етнополітичних екологічних тощо), пов'язаних із технічним поступом та глобалізацією.

Українська філософія XXI ст. не залишається осторонь проблеми з'ясування статусу метафізики, як певного способу мислення, пов'язаного із фундаменталізмом і особливого розділу філософії, який з'ясовує засадничі принципи філософського мислення. Критика останнього дозволяє визначити сучасний спосіб філософського мислення як постметафізичний. Але ще недостатньо праць з метафізики перекладені українською мовою. Серед опублікованих – «Основи метафізики» (1998) Е.Корета та «Логічні основи метафізики» (2007) М.Дамміта. У цілому ж треба зазначити, що більшість українських філософів не приймає радикальних версій постмодерністського способу мислення. Причому, ця поміркованість обумовлена не тільки інтелектуальною позицією, а й особливостями пострадянських суспільств, які здолали власний шлях соціокультурного розвитку у XX ст.

Достатньо помітним є поступ української філософської думки в епістемології та філософії науки. Вийшли публікації з філософії окремих гуманітарних наук, наприклад, філософії та методології історії. У царині політичної філософії увага дослідників зосереджена на з'ясуванні понять «ідеологія», «політика», «політичні цінності», «політична ідеологія», «політичні теорії», «співвідношення політики та

етики», «політика і право», на визначенні суті держави, дослідженні її різновидів. Означений інтерес обумовлений політичною проблемою вибору шляхів формування української політичної нації, становленням України як демократичної правової держави.

Засади розвитку української філософської думки складає наполеглива праця з осмислення власної історії, визначення її місця в історії розвитку світової філософської думки. Найважливішими напрямками її розвитку постають: переклад українською мовою творів світової філософії; видання творів, які не були надруковані у Радянському Союзі і творів українських емігрантів у тому числі; видання першоджерел української філософії; складання систематизуючої навчальної літератури.

Ця робота триває і вже побачили світ чимало доречних праць: «Українська філософія в іменах» (1997), І.Огородник, М.Русин; «Київська академічна філософія ХІХ - початку ХХ ст.: методологічні проблеми дослідження» (2000) М.Ткачук; «Філософські твори» у 4-х т. (2005) Д.Чижевський; «Концепції української державності в історії вітчизняної політичної думки» (2002) О.Салтовський; «Історія української філософії» (2004) В.Горський; «Історія української філософії» (2008) М.Русин, І.Огородник; «Філософія як історія філософії» (2010) В.Бичко, І.Бичко, В.Табачковський; «Феномен української філософії» (2009) В.Вандишев та багато інших.

Сьогодні українська філософія переживає часи відновлення, звільнення від стереотипів мислення минулої епохи. Тому її майбутнє пов'язано з переусвідомленням власної своєрідності, з прагненням гідно лунати у полілозі світової філософської думки та з нестримним польотом думки як такої.

2 Завдання на СРС, для самостійного вивчення теми.

1. Назвіть чотири визначальні історичні умови розвитку української філософії ХХ ст.
2. У чому полягає специфіка тематики філософських досліджень української діаспори?
3. Назвіть філософські ідеї в українській літературі та громадсько-політичних рухах першої чверті ХХ ст.
4. У чому полягає суперечливість терміну «радянська філософія»?

5. Що таке «антропологічний поворот» в українській філософії 60-х рр. XX століття?

6. Основою методології В.Горського є комунікативно-діалогічна концепція історії філософії. Чи являє ця концепція простір для самовдосконалення людини?

7. Яка парадигма філософування поєднує таких українських філософів як: Г.Сковорода, О.Новицький, П.Юркевич, П.Копнін, В.Шинкарук, В.Горський, В.Табачковський, С.Кримський, І.Бичко, М.Попович?

8. С.Кримський називав умови щастя, які фігурують у літературі: по-перше, спілкування з природою; по-друге, любов у всіх її різновидах; по-третє, відмова від силової реалізації своїх кар'єрних планів; по-четверте, духовність. Як Ви розмислюєте кожен з цих умов?

9. У чому полягає сенс шляху, який здолала українська філософія у XX столітті?

10. В яких рисах української філософії виявляється слов'янська ментальність?

КОНТРОЛЬ ТА КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ

Методами контролю є: усний контроль (усне опитування), письмовий, тестовий, графічний контроль, практична перевірка, а також методи самоконтролю і самооцінки.

Система контролю знань здобувачів вищої освіти з дисципліни «Людина і світ: філософський дискурс» згідно з Положенням про організацію освітнього процесу в Національному університеті «Запорізька політехніка»**, включає в себе поточний, модульний та підсумковий контроль.

Поточний контроль проводиться під час аудиторних занять. Основне завдання поточного контролю – перевірка рівня підготовки здобувачів вищої освіти до виконання конкретної роботи.

Об'єктами поточного контролю знань здобувачів вищої освіти з дисципліни «Людина і світ: філософський дискурс» є:

- виконання завдань під час практичних занять;
- виконання завдань, винесених на самостійне опрацювання;
- виконання індивідуальних дослідницьких завдань (за вибором здобувача вищої освіти або викладача);
- участь у наукових конференціях, підготовка наукових публікацій, презентацій, участь у конкурсах наукових студентських робіт.

Поточний контроль та оцінювання знань здобувачів вищої освіти з дисципліни «Людина і світ: філософський дискурс» здійснюється за наступними напрямками:

- участь в експрес-опитуванні (експрес-тестуванні);
- участь у навчальній дискусії;
- доповідь з презентацією за тематикою самостійного вивчення дисципліни (реферат);
- усне опитування;
- тестування;
- рішення проблемних завдань;
- виконання практичних завдань;
- обговорення ситуаційних завдань (аналіз кейсів);
- участь у діловій грі, тощо.

Поточний контроль знань здобувачів вищої освіти заочного відділення здійснюється шляхом виконання та подальшого захисту

завдання у вигляді відповідей на питання, що стосуються змісту дисципліни. Завдання можна знайти в системі дистанційного навчання НУ «Запорізька політехніка»:

<https://moodle.zp.edu.ua/course/view.php?id=8064>

** Положення про організацію освітнього процесу Національного університету «Запорізька політехніка»**/ Укладачі: В. Грешта та ін. НУ «Запорізька політехніка», 2024. 41 с. URL: <http://surl.li/atnree>

Модульний контроль знань здобувачів вищої освіти здійснюється після вивчення логічно завершеної частини навчальної програми дисципліни. Проводиться у вигляді модульної контрольної роботи двічі у семестр. Модульний контроль знань здобувачів вищої освіти заочного відділення не проводиться.

Підсумковий контроль з дисципліни проводиться з метою оцінювання результатів навчання наприкінці вивчення дисципліни, за 100-бальною шкалою. Формою підсумкового контролю з дисципліни «Людина і світ: філософський дискурс» є екзамен в обсязі навчального матеріалу, визначеного робочою програмою навчальної дисципліни, і в терміни, встановлені робочим навчальним планом, індивідуальним навчальним планом здобувача вищої освіти. Завдання екзамену включають три теоретичні питання з курсу.

Контрольні питання для підготовки до екзамену здобувачі вищої освіти можуть знайти в системі дистанційного навчання НУ «Запорізька політехніка»:
<https://moodle.zp.edu.ua/mod/assign/view.php?id=196454>

Підсумкова оцінка із дисципліни, яка виставляється в екзаменаційну відомість, є сумою балів за різні види навчальної роботи:

Поточний контроль за темами Т1-Т3 - 30 балів

Модульний контроль 1 -12 балів

Поточний контроль за темами Т4-Т6 30 балів

Модульний контроль 2 -12 балів

Додаткова оцінка / індивідуальне завдання – 16балів

Підсумкова оцінка є середнє арифметичне від суми результатів вищезазначеного контролю.

За результатами виконання поточної роботи та модульних контролів здобувач має право отримати екзаменаційну оцінку по дисципліні.

Шкала оцінювання

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка	
	для екзамену, курсового проєкту (роботи), практики	для заліку
60-100	складено	зараховано
1-59	не складено	не зараховано

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Базова

1. Бондаревич І.М. Філософія: діалог мислителів, епох, цивілізацій / І.М. Бондаревич. – Запоріжжя: ЗНТУ, 2012. – 252 с.
2. Бондаревич, І.М. Філософія: навчальний посібник / І.М. Бондаревич. – Київ: Алерта, 2013. – 240 с.
3. Буслинський В.А. Основи філософських знань: підручник / В.А. Буслинський, П.І. Скрипка. – Львів: Новий Світ, 2010. – 352 с.
4. Гринів О. Історія української філософії / О. Гринів. – Львів: Тріада плюс, 2015. – 302 с.
5. Данильян О.Г. Філософія: підручник / О.Г. Данильян, В.М. Тараненко. – 2 вид., допов. і переробл. – Харків: Право, 2012. – 312 с.
6. Данильян О.Г. Філософія: підручник / О.Г. Данильян, О.П. зьобань. – 2-ге вид., допов. і переробл. – Х.: Право, 2019. – 432 с.
7. Поцюрко М. Філософія: навч.-метод. посіб. / М. Поцюрко. – Львів: Сполом, 2014. – 276 с.
8. Причепій Є.М. Філософія: підручник – 3 вид., стер. [Текст] / Є.М. Причепій, А.М. Черній, Л.А. Чекаль. – Київ: Академвидав, 2009. – 592 с.
9. Синиця А. Філософія: навч.-метод. посіб. / Андрій Синиця. – Львів: ЛДУФК, 2014. – 179 с.
10. Словник-довідник з курсу Філософії для студентів 2, 3, 4 курсів усіх спеціальностей денної та заочної форм навчання / Укл. А.Г. Чичков, О.М. Башкеєва, О.М. Патеріло. – Дніпропетровськ: ДВНЗ УДХТУ, 2014. – 20 с.

11. Філософія [Текст]: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / [Л.В. Губерський та ін.; за ред. Л.В. Губерського]. – Харків: Фоліо, 2013. – 509 с.
12. Філософія як історія філософії: підручник / За ред. В.І. Ярошовця. – Київ: Центр навч. літератури, 2012. – 648 с.
13. Філософія: підручник для студентів вищ. Навч. закл. [Текст] / За ред. Л.В. Губерського. – Харків: Фоліо, 2013 – 510 с.

Допоміжна

1. Андрущенко В. Історія соціальної філософії: (західно-європейський контекст): підручник / В. Андрущенко. – Київ: ТанDEM, 2000. – 405 с.
2. Андрущенко В. Сучасна соціальна філософія: курс лекцій / В. Андрущенко, М. Михальченко. – Вид. 2-е, випр. і доп. – К.: Генеза, 1996. – 368 с.
3. Батлер-Боудон Т. 50 видатних творів. Філософія / Батлер-Боудон Т. – Київ: КМ-Букс, 2019. – 456 с.
4. Берко П. Нова парадигма української філософії / П. Берко. – Львів: ЛДМУ ім. Д.Галицького, 2003. – 302 с.
5. Берко П. Основи філософії: метод. посіб. / П. Берко, М. Небелюк, Н. Федитник. – Дрогобич: Коло, 2004. – 67 с.
6. Бичко А.К. Історія філософії : підручник /А.К. Бичко, І.В. Бичко, В.Г. Табачковський. – Київ: Либідь, 2001. – 406 с.
7. Бойченко І.В. Філософія : навч. посіб. для дистанц. навч. / І.В. Бойченко, М.І. Бойченко. – Київ: Ун-т «Україна», 2004. – 212 с.
8. Вандишев В.М. Філософія: екскурс в історію вчень і понять: Навч. посіб. / В.М. Вандишев. – Київ: Кондор, 2005. – 474 с.
9. Васянович Г. Філософія: навч. посіб. / Г. Васянович. – Львів: Норма, 2005. – 210 с.
10. Габрієлян О.А. Філософія історії: підруч. [Текст] / О.А. Габрієлян, І.І. Кальной, О.П. Цветков. – Київ: Академвидав, 2010. – 213 с.
11. Горський В.С. Історія української філософії: навч. посіб. / В.С. Горський. – Вид. 4-е. доп. – Київ: Наукова думка, 2001. – 374 с.
12. Губерський Л.В. Філософія. Від витоків до сьогодення: хрестоматія: навчальний посібник / Л.В. Губерський, А.О. Приятельчук. – Київ: Знання, 2012. – 621 с.

13. Еволюція ісламської теолого-філософської думки / В.І. Лубський, Є.А. Харьковщенко, М.В. Лубська, Т.Г.Горбаченко. – Київ: ЦУЛ, 2017. – 320 с.

14. Захара І. Лекції з історії філософії : [навч. посіб.] / І. Захара. – Львів: ЛБА, 1997. – 398 с.

15. Ільїн В.В. Філософія: Підручник: у 2 ч. / В.В. Ільїн, Ю.І. Кулагін. – Київ: Альтерпрес, 2002. – Ч.1. Історія розвитку філософської думки – 464 с.; Ч.2. Актуальні проблеми сучасності – 480 с.

16. Історія філософії: проблема людини та її меж. Вступ до філософської антропології як метаантропології. Навч. посіб. зі словником / Під. заг. ред. Н. Хамітова. – 4-е видання, перероблене та доповнене – Київ. КНТ, 2016 – 396 с.

17. Касьян В.І. Філософія: навч. посіб. / В.І. Касьян. – 5 вид., випр. і доп. – Київ: Знання, 2008. – 347 с.

18. Коваленко А. Філософія : навч.-метод. посіб. для студ. / Анатолій Коваленко. – Львів: ЦПД, 2009. – 106 с.

19. Комаха Л.Г. Логічні засади аргументації у філософському знанні [текст] монографія / Л.Г. Комаха. – Київ: Центр учбової літератури, 2015. – 360 с.

20. Кондзьолка В. Історія середньовічної філософії: навч. посіб. / В.В. Кондзьолка. – Львів: Світ, 2001. – 218 с.

21. Кондзьолка В.В. Нариси з історії античної філософії / В. Кондзьолка. – Львів: Вид-во ЛДУ ім. І.Франка, 1993. – 258 с.

22. Кремень В. Філософія: Мислителі. Ідеї. Концепції: Підручник / В.Г. Кремень. – Київ: Книга, 2005. – 525 с.

23. Кремень В.Г. Філософія: Логос, Софія, Розум. Підручн. / В.Г. Кремень, В.В. Ільїн. – Київ: Книга, 2007. – 432 с.

24. Кримський С.Б. Запити філософських смислів / С.Б. Кримський. – К.: ПАРАПАН, 2003. – 240 с.

25. Мазур Л. Дух і плоть. Філософія життя та проблема людської тілесності: монографія / Л. Мазур. – Львів: [б. в.], 2003. – 377 с.

26. Пазенок В.С. Філософія: навч. посіб. / В.С. Пазенок. – Київ: Академвидав, 2008. – 279 с.

27. Петрушенко В.Л. Філософія. Курс лекцій: Навч. посіб. / В.Л. Петрушенко. – Львів: Новий Світ, 2005. – 506 с.

28. Петрушенко В.Л. Філософський словник: терміни, персоналії, сентенції / В.Л. Петрушенко. – Львів: Новий Світ, 2011. – 352 с.

29. Рижак Л. Філософія: підручник / Людмила Рижак. – Львів: ЛНУ ім. І.Франка, 2013. – 650 с.
30. Синиця А. Аналітична філософія: монографія / Андрій Синиця. – Львів : ЛДУФК, 2013. – 303 с.
31. Старовойт І.С. Філософія: навч. посіб. / І.С. Старовойт, Т.О. Сілаєва, Г.О. Орендарчук. – Тернопіль: Астон, 1997. – 429 с.
32. Федів Ю.О. Історія української філософії : навч. посіб. / Ю.О. Федів, Н.Г. Мозгова. – Київ: Україна, 2000. – 512 с.
33. Філософія: предмет, історія, проблеми: текст лекцій / авт. кол.: А.Ф. Карась, В.В. Кондзьолка, А.І. Пашук [та ін.]. Ч. 1: Від Стародавнього світу до німецької філософії другої половини XVIII-початку XIX ст.. – Львів, 1994. – 230 с.
34. Філософський словник соціальних термінів / За ред. В.П. Андрущенка. – Харків: РИФ, 2005. – 372 с.
35. Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посібник. за ред. акад. НАН України Л.В. Губерського. – Київ: Знання, 2009. – 621 с.
36. Філософський енциклопедичний словник Інститут філософії ім. Г.Сковороди НАНУ. – Київ: Генеза, 2002. – 502 с.
37. Філософська думка в Україні: Бібліогр. словник / В.С. Горський, М.Л. Ткачук, В.М. Нічик й ін. – Київ: Пульсари, 2002. – 244 с.
38. Хамар У.В. Історія філософії: курс лекцій / У.В. Хамар. – Львів: Ініціатива, 2008. – 360 с.
39. Хамітов Н. Історія філософії: проблема людини. Навч. посіб. / Н. Хамітов, Л. Гармаш, С. Крилова. – Київ, 2000.
40. Ярошовець В.І. Історія філософії: від структуралізму до постмодернізму. Підручн. / В.І. Ярошовець. – Київ: Знання України, 2004. – 214 с.

Інформаційні ресурси

1. Бібліотека ім. В.Вернадського [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua>.
2. Електронна бібліотека з філософії [Електронний ресурс]. – http://platonanet.org.ua/load/knigipo_filosofii/.
3. Електронна бібліотека [Електронний ресурс]. – <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/>.

4. Електронні посібники з філософії [Електронний ресурс]. – <http://pidruchniki.ws/filosofiya/>.
5. Режим доступу: http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/Reale_ZapFil/Revival/Index.php.
6. Інститут філософії ім. Г.Сковороди [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.filosof.com.ua>.
7. Найвидатніші філософи світу та України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://philsci.univ.kiev.ua/biblio/dict.html>.
8. Найвидатніші філософи світу та України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://philsci.univ.kiev.ua/biblio/dict.html>.
9. Стретерн П. Філософія за 90 хвилин [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://psylib.org.ua/books/stret01/index.htm>.